

Міністерство науки і освіти України
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Філософський факультет

Н.М. Матейко

Основи психодіагностики

інструктивно-методичні матеріали

до самостійної роботи

Івано-Франківськ

2013

УДК 159.98

ББК 88.4

М 34

Матейко Н.М. Основи психодіагностики: інструктивно-методичні матеріали до самостійної роботи. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2013. – 80с.

Рецензенти:

Белей М.Д. кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та експериментальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Назарук Н.В. кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології Івано-Франківського обласного інституту післядипломної освіти вчителів

Друкується за ухвалою вченої ради філософського факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол №9 від 25.05.2013р.)

В інструктивно-методичних матеріалах до самостійної роботи з навчальної дисципліни «Основи психодіагностики» передбачено розподіл тем відповідно до робочого навчального плану, методичні рекомендації до здійснення самостійної роботи, перелік завдань та рекомендовану літературу для самостійної підготовки студентів. Пропонуються додаткові матеріали, які містять теоретичні положення до окремих тем та деякі психодіагностичні методики для обов'язкового самостійного опрацювання.

Рекомендовано для студентів спеціальності «Початкова освіта, хореографія», «Початкова освіта, інформатика», «Початкова освіта, музика», «Початкова освіта англійська мова».

УДК 159.98

ББК 88.4

Зміст

1. Передмова.....	3
2. Розподіл навчального часу за темами.....	4
3. Рекомендації до організації самостійної роботи.....	8
4. Модуль 1. Загальні основи психодіагностики	16
5. Модуль 2. Прикладні аспекти психодіагностики.....	19
6. Додаткові матеріали.....	25
7. Методики.....	60
8. Література.....	75
9. Зміст.....	80

Передмова

Самостійна робота є невід'ємним аспектом підготовки фахівців галузі «Педагогічна освіта» у навчальному процесі вищого навчального закладу. Інструктивно-методичні матеріали до самостійної роботи студентів підготовлені у відповідності до програми нормативної навчальної дисципліни «Основи психодіагностики», яка передбачена в 7 семестрі.

Мета самостійної роботи – сприяти свідомому та творчому засвоєнню теоретичних основ сучасної психодіагностики, формувати стійкий інтерес до психологічних знань, розвивати вміння ефективно їх застосовувати у практичній діяльності, сприяти розвитку у студентів пізнавальної активності та самостійності в процесі навчальної діяльності та активування процесу самоосвіти під час професійного становлення загалом.

Щоб досягти навчальної мети методичні рекомендації для самостійної роботи студентів з курсу «Основи психодіагностики» побудовані наступним чином:

1) на початку посібника подано методичні вказівки щодо організації самостійної роботи студентів;

2) відповідно до навчального плану виділено змістові модулі, в кожному з яких подано тему, питання для самостійного опрацювання, ключові поняття теми, які обов'язково мають бути відображені студентом у психологічному словнику термінів;

3) подано тестові завдання для самоконтролю знань;

4) список літератури для обов'язкової роботи з першоджерелами, що передбачає анотування або конспектування вказаних робіт загалом чи їх окремих частин (відповідно до теми та проблем, що розглядатимуться на семінарсько-практичному занятті);

Практика виконання самостійних завдань повинен сприяти глибокому засвоєнню студентами інформації з різних проблем курсу психодіагностики,

Розподіл навчального часу за темами

Назва теми	Кількість годин, відведених на		
	Лекції	практичні (семінарські, лабораторні) заняття	самостійну роботу

Змістовний модуль 1. Загальні основи психодіагностики.

Тема 1. Вступ до психодіагностики. Основні історичні аспекти становлення психодіагностики. Предмет, об'єкт вивчення психодіагностики. Сфери застосування та можливості сучасної психодіагностики.	2	2	4
Тема 2. Структура психологічної діагностики. Особливості психодіагностичного процесу. Психологічний діагноз. Професійно-етичні аспекти психодіагностики.	2	2	2
Тема 3. Характеристика психодіагностичного методу. Поняття «метод». Класифікація методів психодіагностики. Поняття неекспериментального, експериментального методів, суб'єктивного, об'єктивного та проєктивного підходів.	2	2	2
Тема 4. Психометричні основи психологічної діагностики. Проблема вимірювання в психодіагностиці. Типи вимірювальних шкал. Номінальне, ординальне, інтервальне вимірювання та вимірювання відношень. Валідність, надійність, стандартизованість діагностичної методики.			

Змістовний модуль 2. Прикладні аспекти психодіагностики.

<p>Тема 1. Об'єктивний підхід у психодіагностиці. Загальна характеристика тестових методик. Психологічні тести та особливості їх використання.</p>	2	2	4
<p>Тема 2. Психодіагностика інтелекту. Аналіз проблеми інтелекту в психології. Види тестів інтелекту. Невербальні тести інтелекту. Тест Дж. Равена. Батарей тестів інтелекту. Тест Д. Векслера. ШТРР. Тест Амтхауера. Діагностика пізнавальних здібностей як складових інтелекту.</p>	2	2	2
<p>Тема 3. Застосування математично-статистичних методів аналізу в психодіагностичному дослідженні. Групування, табулювання та ранжування даних. Міри центральної тенденції. Розрахунок дисперсії. Коефіцієнти кореляції.</p>	2	2	4
<p>Тема 4. Суб'єктивний підхід у психодіагностиці. Загальна характеристика опитувальників, методик суб'єктивного шкалювання та самооцінки. Проблема соціальної бажаності відповідей. Особистіні опитувальники. 16-PF Кеттелла. MMPI. Опитувальник Ленгарда-Шмішека.</p>	2	2	2
<p>Тема 5. Проективний підхід у психодіагностиці. Загальна характеристика проективних методів. Теоретичні обґрунтування проективного підходу до діагностики особистості. Методики «Моя сім'я», «Дім-Дерево-Людина», «Дош». Тест М.Люшера.</p>	2	2	2
<p>Тема 6. Теоретичний аналіз організаційних та емпіричних методів: особливості підготовки та проведення. Сутність і види спостереження. Послідовність здійснення наукового</p>	2	2	2

спостереження. Інтерв'ю та анкетування як різновиди опитувальних методів. Види запитань. Експертне оцінювання у психологічному дослідженні. Контент-аналіз у психодіагностиці.			
Тема 7. Психодіагностика міжособистісних відносин. Класифікація малих соціальних груп. Визначення групових індексів. Рівень благополуччя стосунків. Визначення референтометричної структура класу. Методика визначення референтів, які знаходяться поза межами класу.	2	2	2
Тема 8. Аудіовізуальна діагностика розумових здібностей та моральних якостей. Канали отримання невербальної інформації. Аудіовізуальні ознаки підвищення емоцій: типові прояви. Аудіовізуальні маркери позитивних та негативних розумових здібностей.	2	2	2

Змістовий модуль 1. Загальні основи психодіагностики

ТЕМА 1. ВСТУП ДО ПСИХОДІАГНОСТИКИ. ПРЕДМЕТ, ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ. МОЖЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ПСИХОДІАГНОСТИКИ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Донаукове використання психодіагностичних процедур.
2. Передісторія шкільної психологічної служби.
3. Основні види діяльності шкільного психолога.
4. Функціональні обов'язки членів психологічної служби школи (практичний психолог, нейропсихолог, соціальний педагог).
5. Учитель і шкільний психолог: грані співробітництва.

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ ТЕМИ психодіагностика, практичний психолог, соціальний педагог, психотерапевт, нейропсихолог

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Найбільш загальним визначенням психодіагностики є...
2. Предметом психодіагностики є...
3. Структуру психодіагностики як теоретичної (наукової) дисципліни становить...
4. Серед основних психодіагностичних завдань, які виникають у діяльності практичного психолога в системі освіти виділяють...
5. Специфіка постановки психодіагностичних завдань у клінічній практиці пов'язана з...

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей М.Д., Годорів Л.Д. Основи діагностичної психології / М.Д.Белей, Л.Д.Годорів.– Івано-Франківськ, 2008. - 295с.
2. Волошина В.В., Волинська Л.В. Загальна психологія: Практикум: Нач. посіб./ В.В.Волошина, Л.В.Волинська. – К.: Каравела, 2010.
3. Галян І.М. Психодіагностика/ І.М. Галян. – Київ, 2009. – 463 с.
4. Гільбух Ю.З. Учитель і психологічна служба школи/ Ю.Гільбух. – Київ, 1994. – 140с.
5. Основи психодіагностики / Ред. А.Г. Шмелев. – Р-н-Д., 1996.

6. Психодіагностика/за ред. Корольчука М.С., Осьодло В.І. – Київ: Ельга, 2004. – 399с.

ТЕМА 2. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОДІАГНОСТИЧНОГО ПРОЦЕСУ. ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДІАГНОЗ. ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНІ НОРМИ ПСИХОДІАГНОСТИКИ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Зміст роботи шкільного психолога.
2. Психологічний діагноз.
3. Морально-етичні норми здійснення психодіагностичного обстеження.

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ ТЕМИ психологічний діагноз, індивідуальне консультування, експертиза, наукове дослідження, конфіденційність, компетентність, відповідальність, адаптація тестів.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Понятійний апарат, який відображає структуру психологічної діагностики описується системою понять...
2. Суб'єктом психодіагностики виступає....., а її об'єктом....
3. Психодіагностичний метод конкретизується в основних діагностичних підходах...
4. На другому етапі психодіагностичного процесу з метою забезпечення отримання достовірних та однозначних діагностичних результатів має бути реалізована...
5. Видатний вітчизняний психолог Л. С. Виготський вказував на системний характер психологічного діагнозу, в структурі якого виділив такі його рівні...

ЛІТЕРАТУРА

1. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики/ В.Ф.Моргун, І.Г.Тітов– К., «Слово». 2009. – 464с.
2. Рубін О.А. Белей М.Д. Практична психологія в школі/ О.А. Рубін, М.Д.Белей. – Івано-Франківськ, 1994. – 96с.
2. Галян І.М. Психодіагностика/ І.М. Галян. – Київ, 2009. – 463с.
3. Немов Р.С. Психология: Учеб.для студ высш.учеб.заведений. Кн 3: Психодигностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики/ Р.С. Немов. – М. Владос. – 640с.

4. Анастаси А. Психологическое тестирование/ А. Анастаси. – М.: Педагогика, 1982. – Кн.1. – 318с.

ТЕМА 3. ХАРАКТЕРИСТИКА ПСИХОДІАГНОСТИЧНОГО МЕТОДУ. КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ ПСИХОДІАГНОСТИКИ.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Засоби психодіагностики:
 - а) об'єктивний підхід;
 - б) суб'єктивний підхід;
 - в) проєктивний підхід.
2. Підходи до класифікацій психодіагностичних методів:
 - а) класифікація за Й.Шванцаре;
 - б) класифікація методів за В.К.Гайде, В.П.Захаровим⁴
 - в) класифікація за А.А.Бодальовим, В.В.Століним.

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ ТЕМИ метод, методологія, методика, операційна класифікація методів, експериментальний та неекспериментальний методи, спостереження, опитування, аналіз продуктів діяльності.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Засоби, якими користується сучасна психодіагностика, за своєю якістю розподіляються на...
2. До формалізованих методик належать...
3. Для формалізованих методик характерна...
4. До малоформалізованих методик належать...
5. Вербальні і невербальні тести це...
6. Апаратурні тести – це...
7. За ступенем формалізованості спостереження буває...

ЛІТЕРАТУРА

1. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики/ В.Ф.Моргун, І.Г.Тітов. – К., «Слово». 2009. – 464с.
2. Психодіагностика / за ред. Корольчука М.С., Осьодло В.І. – Київ: Ельга, 2004. – 399с.
3. Методы классификации в психодиагностических исследованиях / Л.С. Куравский, С.Б. Малых и др.// Вопросы психологии . – 2006. - №. 1. – С.157-169

4. Горбатов Д.С. Практикум по психологическому исследованию: Учеб. пособие/ Д.С.Горбатов. – Самара, 2000. – 245

ТЕМА 4. ПСИХОМЕТРИЧНІ ОСНОВИ ТЕСТУВАННЯ. ПРОБЛЕМА ВИМІРЮВАННЯ В ПСИХОДІАГНОСТИЦІ. ТИПИ ВИМІРЮВАЛЬНИХ ШКАЛ. ВИМОГИ ДО ВИМІРЮВАННЯ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Психологічна сутність тесту. Основні якісні характеристики тесту.
2. Вимоги до тестів. Надійність: коефіцієнт надійності, причини недостатньої надійності тестів. Валідність, види валідності.
3. Методичне забезпечення тестування. рекомендація до тесту, інструкція до тесту, стимульний матеріал, реєстраційний бланк.

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ ТЕМИ тестування, тест, сильні і слабкі сторони тестів, психометричні властивості тестів: надійність, типи надійності: ретестова, паралельних форм, частин тесту, валідність, типи валідності, репрезентативність, стандартизація тестів, етапи конструювання тестів, вербальні та невербальні стимули.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. У психодіагностиці під тестуванням розуміють...
2. Для проведення психодіагностичного обстеження дослідник повинен підібрати..., а також враховувати наступні вимоги...
3. Стандартизованість – це...
4. Репрезентативність – це...
5. Надійність визначає...
6. Причинами недостатньої надійності тестів є...
7. Валідність – це...
8. За часом виконання тести бувають...

ЛІТЕРАТУРА

1. Скребець В.А. Основи психодіагностики/ В.А. Скребець– К., 2003. – 56с.
2. Белей М.Д., Тодорів Л.Д. Основи діагностичної психології/ М.Д.Белей, Л.Д.Тодорів. – Івано-Франківськ, 2008. – 295с.
3. Галян І.М. Психодіагностика/ І.М. Галян. – Київ, 2009. – 463 с.
4. Горбатов Д.С. Практикум по психологическому исследованию: Учеб. пособие/ Д.С Горбатов. – Самара, 2000. – 245 с.

5. Словарь- справочник по психологической диагностике / Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. – К.: Наук.думка, 1989. – 200с.

Змістовий модуль 2. Прикладні аспекти психодіагностики

ТЕМА 5. ОБ'ЄКТИВНИЙ ПІДХІД У ПСИХОДІАГНОСТИЦІ. ТЕСТИ ЗДІБНОСТЕЙ, ТЕСТИ ІНТЕЛЕКТУ, ТЕСТИ ДОСЯГНЕНЬ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Інтелектуальні здібності людини. Підходи до трактування поняття “інтелект”. Види інтелекту.
2. Креативність як система творчих здібностей.
3. Поняття та вимоги до вибірки в психодіагностичному дослідженні.
4. Форми обліку результатів дослідження.
5. Тести інтелекту Д.Векслера, Амтхауера, ШТРР.

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ ТЕМИ інтелект, соціальний, емоційний інтелект, креативність, задатки, здібності, талант, геніальність.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Середні величини являють собою...
2. Медіаною називається міра середнього положення, яка...
3. Мода – це...
4. Суть закону нормального розподілу вірогідності випадкової величини Гауса полягає в тому, що...
5. Зв'язки (залежності) між двома і більше величинами у статистиці називаються...
6. Аналіз взаємозв'язку між великою кількістю змінних здійснюється шляхом використання...

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей М.Д., Годорів Л.Д. Основи діагностичної психології/ М.Д.Белей, Л.Д.Годорів. – Івано-Франківськ, 2008. - 295с.
2. Галян І.М. Психодіагностика/ І.М.Галян. – Київ, 2009. – 463 с.
3. Клінічна психодіагностика: Практикум/ Ред. М.В.Миколайського. – Івано-Франківськ: Місто, 2009. – 278с.
4. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики/ В.Ф.Моргун, І.Г.Тітов. – К., «Слово», 2009. – 460 с.

5. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании/ Е.И.Рогов.– М., «ВЛАДОС», 1996. – 527с.

ТЕМА 6. ПРОЕКТИВНИЙ ПІДХІД. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЕКТИВНИХ МЕТОДИК

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Історія проективної психодіагностики.
2. Використання проективних методик в роботі з досліджуваними різних вікових груп.
3. Значення проективного підходу у дослідженні неусвідомлюваних явищ психіки.
4. Методики «Моя сім'я», «Дош», тест С. Розенцвейга.

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ ТЕМИ проективні методики, проєкція, види методик: структурування, конструювання, інтерпретації, доповнення, катарсису, імпресії, графічні.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Умовою будь-якого проективного дослідження є...
2. Сукупність методик, спрямованих на дослідження особистості людини через її реагування будь-яким способом на неструктуровані або неоднозначні об'єкти і ситуації є...
3. Проективні методики вважають суперечливими через...
4. Характерними ознаками для проективних методів є
5. Методики доповнення передбачають...
6. До найпоширеніших методик імпресії належить...
7. До методик «Паперу й олівця» належать...

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей М.Д., Тодорів Л.Д. Основи діагностичної психології/ М.Д.Белей, Л.Д.Тодорів. – Івано-Франківськ, 2008. - 295с.
2. Галян І.М. Психодіагностика/ І.М.Галян. – Київ, 2009. – 463 с.
4. Горбатов Д.С. Практикум по психологическому исследованию: Учеб. пособие/ Д.С. Горбатов. – Самара, 2000. – 245 с.
4. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики/ В.Ф.Моргун, І.Г.Тітов. – К., «Слово», 2009. – 460 с.
5. Туриніна О.Л. Практикум з психології: Нав. посіб./ О.Л.Туриніна. –

ТЕМА 7. ЗАСТОСУВАННЯ МАТЕМАТИЧНО-СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ АНАЛІЗУ В ПСИХОЛОГІЧНИХ ВИМІРЮВАННЯХ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Компютерна обробка діагностичних даних: дисперсійний аналіз.
2. Статистична обробка результатів психолого-педагогічного дослідження.
3. Методологічні проблеми використання математично-статистичних методів у психодіагностиці.
4. Поняття та вимоги до вибірки в психодіагностичному дослідженні.

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ ТЕМИ кореляція, коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона, коефіцієнт рангової кореляції Спірмена, критичне значення коефіцієнтів кореляції.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Вправа 1. Встановіть, чи є статистично достовірними наступні показники кореляції між двома показниками:

- а) коефіцієнт Пірсона $+0,445$ для тестувань у двох групах, які складаються з 20 осіб;
- б) коефіцієнт Пірсона $-0,810$ при числі ступеня свободи, яке рівне 4;
- в) коефіцієнт Спірмена $+0,415$ для групи з 26 осіб;
- г) коефіцієнт Спірмена $+0,318$ при числі ступеня свободи, яке рівне 38.

Вправа 2. Визначте коефіцієнт лінійної кореляції між двома рядами показників. **Ряд 1:** 2,4,5,5,3,6,6,7,8,9; **Ряд 2:** 2,3,3,4,5,6,3,6,7,7

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей М.Д., Тодорів Л.Д. Основи діагностичної психології/ М.Д.Белей, Л.Д.Тодорів. – Івано-Франківськ, 2008. - 295с.
2. Галян І.М. Психодіагностика/ І.М.Галян. – Київ, 2009. – 463 с.
3. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики/ В.Ф.Моргун, І.Г.Тітов. – К., «Слово», 2009. – 460 с.
4. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования/ А.Д. Наследов – СПб.: Речь, 2004. – 329с.. – 460 с.

5. Словарь-справочник по психологической диагностике / Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. – К.: Наук. думка, 1989. – 200с.

ТЕМА 8. НЕТЕСТОВІ МЕТОДИ У ПСИХОДІАГНОСТИЦІ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Використання загальнонаукових логічних методів в якості основи теоретичного психолого-педагогічного дослідження.
2. Види спостереження у психодіагностиці.
3. Значення самостереження в діяльності педагога.
4. Особливості проведення самостереження.

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ ТЕМИ спостереження, спостережливість, сильні і слабкі сторони спостереження, види спостереження: включене, стороннє, приховане, зовнішнє, інтроспекція, лонгітюдне, вибіркоче, вільне, структуроване, признакова система, система категорій, шкала рейтингу.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Навмисне, цілеспрямоване сприймання психічних особливостей обстежуваних при одночасному фіксуванні проявів їх поведінки називається...
2. ... здатність помічати істотні, характерні, а також малопомітні властивості предметів і явищ.
3. Наукове спостереження відрізняється від життєвого такими властивостями...
4. Вивчаючи походження розумових якостей особистості за самозвітом опитуваних, анкетування у психодіагностиці вперше застосував...

ЛІТЕРАТУРА

1. Галян І.М. Психодіагностика / І.М.Галян. – Київ, 2009. – 463 с.
2. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики/ В.Ф.Моргун, І.Г.Тітов – К., «Слово», 2009
3. Образцов П.И. Методы и методология психолого-педагогического исследования/ П.И. Образцов. – СПб.:Питер, 2004. – 267 с.
4. Менделевич В.Д. Клиническая и медицинская психология: Практическое руководство/ В.Д.Менделевич. – М.: МЕДпресс, 2001. – 587с.
6. Словарь-справочник по психологической диагностике / Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. – К.: Наук. думка, 1989. – 200с.

ТЕМА 9. ЕКСПЕРТНЕ ОЦІНЮВАННЯ ТА КОНТЕНТ-АНАЛІЗ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Метод вивчення психолого-педагогічної наукової та методичної літератури, архівних матеріалів.
2. Метод експерименту в психолого-педагогічних дослідженнях.
3. Методи вивчення продуктів діяльності та узагальнення передового педагогічного досвіду.
4. Порівняльно-історичні методи психолого-педагогічного дослідження.

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ ТЕМИ бесіда, експериментальна бесіда, інтерв'ю, респондент, стандартизоване інтерв'ю, діагностичне інтерв'ю, пілотажне інтерв'ю, анкетування, види запитань: відкриті, закриті, прямі, непрямі, фільтри, інформаційні, питання-контактери.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Метод одержання інформації у процесі усного безпосереднього спілкування, який передбачає реєстрацію та аналіз відповідей на питання, вивчення особливостей невербальної поведінки опитуваних – це...
2. Метод наукового пізнання, спрямований на встановлення причинно-наслідкових залежностей, а також цілеспрямованою і контрольованою зміною цих умов...
3. Фактор, який змінюється у відповідь на введення незалежної змінної...
4. Особливостями телефонного опитування є ...
5. Процедура проведення опитування в письмовій формі за допомогою попередньо підготованих бланків ...

ЛІТЕРАТУРА

1. Образцов П.И. Методы и методология психолого-педагогического исследования/ П.И. Образцов – СПб.:Питер, 2004. – 267 с.
2. Горбатов Д.С. Практикум по психологическому исследованию: Учеб. пособие/ Д.С. Горбатов– Самара, 2000. – 245 с.
3. Туриніна О.Л. Практикум з психології: Нав. посіб./ О.Л. Туриніна – К.:МАУП, 2007. – 326с.
4. Шошин П.Б. Метод експертних оцінок/ П.Б. Шошин– М., 1987

5. Ядов В.А. Социологическое исследование/ В.А. Ядов – М., 1972.

ТЕМА 10. СУБ'ЄКТИВНИЙ ПІДХІД У ПСИХОДІАГНОСТИЦІ. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОПИТУВАЛЬНИКІВ, МЕТОДИК СУБ'ЄКТИВНОГО ШКАЛУВАННЯ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Самосвідомість як об'єкт психодіагностичного дослідження.
2. Методики діагностування самосвідомості.
3. Теоретичні підходи до аналізу мотивації.
4. Теоретичне підґрунтя вивчення ціннісної сфери.
5. Методика дослідження ціннісних орієнтацій М. Рокича.

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ ТЕМИ самосвідомість, мотивація, мотиви, цінності, особистісні опитувальники, профіль особистості,

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Самосвідомість особистості ...
2. Прототипом сучасних особистісних опитувальників вважається...
3. Згідно діагностичної спрямованості опитувальники поділяють на...
4. Профіль особистості – це...
5. Під рисами особистості варто розуміти...
6. Вкажіть виділені Айзенком три незалежних один від одного фактори, що мають психофізіологічну основу, і є достатніми для повного опису особистості...
7. Ціннісними орієнтаціями є...
8. Опитувальник М.Рокича передбачає такі групи цінностей...

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей М.Д., Тодорів Л.Д. Основи діагностичної психології/ М.Д.Белей, Л.Д.Тодорів – Івано-Франківськ, 2008. - 295с.
2. Галян І.М. Психодіагностика/ І.М. Галян. – Київ, 2009. – 463 с.
3. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики/ В.Ф.Моргун, І.Г.Тітов – К., «Слово», 2009
4. Словарь-справочник по психологической диагностике / Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. – К.: Наук. думка, 1989. – 200с.
5. Вивчення особистості підлітка/за ред. М.Т. Дригус. – К., 1994. – 128с.

ТЕМА 11. ДІАГНОСТИКА МІЖСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Психологія взаємовідносин в малих групах.
2. Методики дослідження морально-психологічного клімату групи.
3. Психодіагностика дитячо-батьківський стосунків.
4. Методики Рене Жіля, PARI.

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ ТЕМИ соціометрія, соціометричний критерій, види критеріїв: комунікативні, гностичні, соціометрична картка, соціоматриця, соціограма; типи соціограм; соціометричні індекси.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Психологічне вивчення групи включає..
2. Автором соціометричного тесту є...
3. Суть соціометрії полягає у...
4. Соціограма – це...
5. Серед модифікацій соціометричного тесту є....., під якими розуміють...
6. Головним недоліком методик діагностики міжособистісних взаємин на основі встановлення суб'єктивних переваг є...

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей М.Д., Тодорів Л.Д. Основи діагностичної психології/ М.Д.Белей, Л.Д.Тодорів – Івано-Франківськ, 2008. - 295с.
2. Галян І.М. Психодіагностика/ І.М. Галян. – Київ, 2009. – 463 с.
3. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики/ В.Ф.Моргун, І.Г.Тітов – К., «Слово», 2009
4. Горбатов Д.С. Практикум по психологическому исследованию: Учеб. пособие/ Д.С. Горбатов– Самара, 2000. – 245 с.
5. Психодіагностика / за ред. Корольчука М.С., Осьодло В.І. – Київ: Ельга, 2004. – 399с.
6. Волошина В.В., Волинська Л.В. Загальна психологія: Практикум: Нач. посіб. / В.В.Волошина, Л.В. Волинська – К.: Каравела, 2010.
7. Рубін О.А., Белей М.Д. Практична психологія в школі/ О.А.Рубін, М.Д.Белей – Івано-Франківськ, 1994. – С.42-65

8. Волков И.Л. Методы социометрических измерений в социально-психологических исследованиях/ И.Л.Волков. – Л., 1970.

ТЕМА 12. АУДИОВІЗУАЛЬНА ДІАГНОСТИКА ПРИРОДНИХ РОЗУМОВИХ ЗДІБНОСТЕЙ ТА МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Візуальна психодіагностика та її застосування у психологічній практиці.
2. Аудіодіагностика та її значення у роботі психолога.
3. Графологія і пізнання особистості.
4. Аналіз характеру людини та її проблем на основі наявних захворювань.

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ ТЕМИ візуальна діагностика, аудіо діагностика, графологія, психосоматика, акцентуації характеру.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. У цілісному суб'єктивному образі одержаної інформації, змісту інформації, що передається вербальним способом належить ... %, а переважна більшість інформації сприймається у вигляді...
2. Виділяють три візуально-комунікативні системи...
3. У структурі невербальної поведінки виділяють...
4. Ідею про те, що поруч із фізіологічним змістом рухова дія має і психологічний зміст довів...
5. Про низький рівень енергетичного потенціалу, значить про швидку втомлюваність, виснажливість нервової системи свідчить ...
6. Темп мовлення показує...

ЛІТЕРАТУРА

1. Аллан Пиз. Язык телодвижений. Как читать мысли других по их жестам./ Пиз Аллан.– М., 1995. – 257с.
2. Дерябо С., Ясвин В. Гроссмейстр общения/ С.Дерябо, В. Ясвин. – Луганськ, 1998. – 186с.
3. Зарайский Д.А. Управление чужим поведением/ Д.А. Зарайский. –К., 2000. – 232с.
4. Морозов О.В. Патопсихологічний аналіз особистості в правоохоронній практиці/ О.В. Морозов. – К., 2009. – 317с.
5. Семиченко В.А. Психологія емоцій/ В.А.Семиченко. – К.: “Магістр-S”, - 1998. –125с.

6. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія/ Л.Е. Орбан-Лембрик. – К., Альма-матер, 2005. – 446с.

Самостійна робота є невід’ємною складовою вивчення навчальної дисципліни. Вона здійснюється за такими напрямками:

- підготовка теоретичних питань до практичних занять;
- виконання практичних завдань до лабораторних занять;
- конспектування першоджерел;
- підготовка рефератів;
- виконання індивідуальних (професійно-орієнтованих) завдань;
- підготовка до підсумкових модульних робіт;
- підготовка до заліку чи екзамену.

Підготовка теоретичних питань до практичних занять передбачає опрацювання питань теми практичного заняття. Ці питання могли розглядати як під час лекції, так і виноситися на самостійне опрацювання.

Алгоритм підготовки

- ✓ Визначте питання для підготовки (Ви маєте розглянути усі питання, зазначені у плані практичного заняття).

- ✓ Візьміть у бібліотеці університету (читальному залі або на кафедрі) джерела, зазначені у списку основної літератури до заняття.
- ✓ При підборі літератури Ви можете користуватися бібліотечними каталогами (алфавітним, предметним або систематичним).
- ✓ Визначте розділи (теми або параграфи), у яких розкрито питання практичного заняття.
- ✓ Прочитайте ці розділи.
- ✓ Складіть план (простий або складний) відповіді на кожне питання.
- ✓ Визначте основні поняття, які Ви повинні засвоїти.
- ✓ Проаналізуйте, як опрацьований матеріал пов'язаний з іншими питаннями теми.
- ✓ Для кращого засвоєння та запам'ятовування матеріалу складіть короткий конспект, схеми, таблиці або графіки по прочитаному матеріалу.
- ✓ Визначте проблеми в опрацьованому матеріалі, які Ви недостатньо зрозуміли. З цими питаннями Ви можете звернутися на консультації до викладача.
- ✓ Перевірте, як Ви засвоїли опрацьоване питання. Ви можете це зробити, відповівши на тестові питання до теми або розв'язавши практичні завдання.

Конспектування першоджерел передбачає поглиблений розгляд окремих питань теми. Для конспектування можуть пропонуватися статті з фахових журналів, розділи монографій або підручників.

Алгоритм підготовки

- ✓ Прочитайте запропоноване першоджерело. Правильно оформіть бібліографію першоджерела (автор, назва, вихідні дані).
- ✓ Складіть план (простий або складний). Для кожного пункту плану виділіть основні положення проблеми, яка висвітлюється у першоджерелі.
- ✓ Представте прочитаний текст у вигляді тез або анотації, використовуючи, при потребі, схеми, таблиці, графіки тощо.
- ✓ Для самоперевірки перекажіть статтю, використовуючи власний конспект.

Методичні рекомендації та структура написання реферату

Реферат (лат. referre – доповідати, повідомляти) – це підсумок вивчення студентами як окремої теми, так і дисципліни в цілому. Підготовка рефератів

передбачає глибокий та детальний аналіз проблеми, винесеної у тему реферату. Обсяг реферату визначається специфікою досліджуваного питання і змістом матеріалів (документів), їх науковою цінністю та практичним значенням. Оптимальний обсяг реферату – 10–15 сторінок.

Реферат має відповідати вимогам до оформлення рукопису кваліфікаційної роботи: вступ і висновки в сумі не повинні перевищувати 20 % від її загального обсягу; текст друкується через 1,5 інтервалу з такими полями: ліве – 30 мм, праве – 15 мм, верхнє – 20 мм, нижнє – 20 мм; всі сторінки нумеруються: загальна нумерація починається з титульного листа, проте порядковий номер на ньому не ставиться.

На титульному аркуші реферату вказуються: офіційна назва навчального закладу, інститут і кафедра; прізвище та ініціали автора (абревіатура навчальної групи); повна назва теми; прізвище та ініціали наукового керівника, його науковий ступінь і вчене звання; місто, де знаходиться навчальний заклад та рік написання реферату.

Після титульного аркуша подається **зміст реферату** з точною назвою кожного розділу (параграфу) і вказуванням його сторінок. **Список використаних джерел** складається з дотриманням загальнонавчаних вимог до робіт, що готуються до друку. До нього мають бути внесені лише безпосередньо використані в рефераті праці в алфавітному порядку авторів. Монографії і збірники, що не мають на титульному аркуші прізвища автора (авторів), вносять до загального списку за алфавітним розміщенням заголовка.

Тема реферату – це не просто повторення засвоєного матеріалу лекції або семінарського заняття. Вона повинна бути самостійним розробленням проблеми, чітко окресленої від інших. Неприпустиме поєднання кількох проблем або, навпаки, штучне виокремлення певної частини єдиного питання.

Важливими критеріями при доборі теми реферату є її актуальність, широка джерельна база, наявність необхідного фактичного матеріалу, а також достатнє її висвітлення в науково-методичній літературі, що передбачає, в першу чергу, ознайомлення із загальною концепцією автора праці та його висновками.

Структура реферату: титульний аркуш; зміст (план); вступ; розділи (які часто поділяються на параграфи); висновки; список використаних джерел; додатки (у яких наводяться таблиці, схеми, діаграми тощо); перелік умовних позначень.

У вступі до реферату обґрунтовується актуальність теми, її особливості, значущість з огляду на розвиток науки та практики або науково-методичної діяльності у сфері освіти. У вступі необхідно подати аналіз використаних джерел, назвавши при цьому авторів, які вивчали саме цю тематику, визначити сутність основних чинників, що вплинули на розвиток досліджуваного явища або процесу, на недостатньо досліджені питання, з'ясувавши причини їх слабкої аргументації.

Основну частину реферату становить кілька розділів (що можуть бути розбиті на параграфи), логічно поєднані між собою. Виклад матеріалу в рефераті має бути логічним, послідовним, без повторень. Слід використовувати синтаксичні конструкції, характерні для стилю наукових документів, уникати складних граматичних зворотів, незвичних термінів і символів або пояснювати їх відразу, при першому згадуванні в тексті. Терміни, окремі слова і словосполучення можна замінювати аббревіатурами і сприйнятливими текстовими скороченнями, значення яких зрозуміле з контексту.

Неприпустимо використовувати цитати без посилання на автора. При цитуванні будь-якого фрагмента джерела неприпустимі неточності. Взагалі, цитатами не слід зловживати. Якщо якийсь важливий документ потребує наведення в тексті в повному обсязі, то краще винести його в додатки.

У рефераті необхідно визначити і викласти основні тенденції дослідження, підтвердити їх найтипівішими прикладами, відобразити сучасні ідеї та гіпотези, методики та методичні підходи до вивчення проблеми. Доцільно зупинитися на якомусь дискусійному моменті й спробувати проаналізувати позиції сторін, приєднавшись до однієї з них, чи висловити власну думку щодо певної проблеми та визначити перспективи її вирішення.

Кожен розділ реферату має завершуватись короткими висновками, чіткими і лаконічними, де узагальнено оцінки та практичні рекомендації. Можна стисло вказати на перспективи подальшого дослідження даної проблеми.

Реферат оцінюється за такими критеріями: актуальність; наукова та практична цінність; глибина розкриття теми, вирішення поставлених завдань; повнота використання рекомендованої літератури; обґрунтування висновків; грамотність; стиль викладу; оформлення реферату; обсяг виконаної роботи; завершеність дослідження.

Алгоритм підготовки

- ✓ Ознайомтеся з вимогами до написання реферату.
- ✓ Підберіть літературу, у якій розкривається тема реферату. При підборі літератури Ви можете користуватися бібліотечними каталогами (алфавітним, предметним або систематичним).
- ✓ Складіть план реферату.
- ✓ Опрацюйте літературні джерела, користуючись порадами до конспектування першоджерел.
- ✓ Систематизуйте опрацьований матеріал відповідно до плану реферату.
- ✓ Дайте власний критичний аналіз та оцінку висвітленої проблеми.
- ✓ Оформіть реферат відповідно до вимог.
- ✓ На основі реферату підготуйте усну доповідь на практичне заняття.

Виконання індивідуальної науково-дослідної роботи студента (ІНДР)

передбачає навчання студентів методології і методики дослідження, а також систематичну участь у дослідницькій діяльності, озброєння технологіями і вміннями творчого підходу до дослідження певних наукових проблем. Елементами науково-дослідної роботи студентів є:

- навчання студентів елементів дослідницької діяльності, організації та методики наукової творчості;
- наукові дослідження, що здійснюють студенти під керівництвом професорів і викладачів.

Завдання науково-дослідної роботи студентів у ВНЗ полягає в розвитку в них умінь пошукової, дослідницької діяльності, творчого розв'язання навчально-виховних завдань під час роботи у школі, а також у формуванні умінь застосування методів наукових досліджень на практиці. Завдяки участі у науковій роботі студент оволодіває навичками роботи з різноманітними інформаційними джерелами, здобуває вміння організовувати наукові гуртки школярів та керувати їх діяльністю.

У практиці роботи ВНЗ найпоширенішими є такі види студентської науково-дослідної роботи: дослідження, пов'язані з виконанням навчальних завдань; студентські наукові гуртки, проблемні групи, об'єднання; написання курсових, дипломних, магістерських робіт, участь у всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт та всеукраїнській студентській олімпіаді тощо.

Дослідження, пов'язані з виконанням навчальних завдань, формують у студентів досвід наукового проведення лабораторних робіт, збирання експериментального матеріалу для практичних занять. Одночасно студенти здобувають досвід вивчення та критичного аналізу наукової літератури. Суттєву роль відіграє написання рефератів, есе, доповідей, виконання творчих робіт із залученням до них зібраних студентами матеріалів. Важливе розвивальне значення має виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань (ІНДЗ) творчого характеру із суспільних, психолого-педагогічних, профільних дисциплін та навчальних завдань під час педагогічної практики. Вони сприяють формуванню навичок вивчення особистості учня, міжособистісних стосунків в учнівському колективі тощо.

Підготовка до підсумкової модульної роботи (ПМР) та екзамену має на меті узагальнення та систематизацію знань з окремого модуля або дисципліни у цілому.

Алгоритм виконання

- ✓ Ознайомтеся з переліком питань та завдань до ПМР або екзамену.
- ✓ Підберіть підручники, інструктивно-методичні матеріали або іншу довідкову літературу, необхідну для підготовки (її перелік Ви можете знайти в робочій програмі або інструктивно-методичних матеріалах).
- ✓ Перегляньте зміст кожного питання, користуючись власними конспектами або підручниками та визначте рівень знань з кожного питання.
- ✓ Виділіть питання, які потребують ретельнішої підготовки (опрацювання додаткової літератури, складання конспектів, схем,
- ✓ виконання окремих завдань тощо). З цією метою зверніться до алгоритму підготовки теоретичних питань до практичних занять та виконання завдань до лабораторних занять.
- ✓ Для самоперевірки перекажіть теоретичні питання або виконайте практичне завдання.

Примітка: якщо ви маєте труднощі у підготовці окремих теоретичних питань або виконанні практичних завдань, ви можете звернутися за консультацією до викладача.

Алгоритм виконання лабораторної роботи

1. Уважно прочитайте план лабораторного заняття (у робочій програмі або інструктивно-методичних матеріалах), особливу увагу зверніть на пункт «Звіт».
2. На основі плану визначте, за якими методиками Ви маєте провести дослідження.
3. Зверніться до «Словаря-справочника по психодіагностике» або до інших джерел, у яких подано теоретичний аналіз методики та показників, які вона дозволяє дослідити (перелік цієї літератури зазначено у плані).
4. Користуючись літературою, зазначеною у плані лабораторного заняття, знайдіть потрібну методику (у першу чергу варто звернутися до «Практикуму з психодіагностики» або інструктивно-методичних матеріалів до лабораторних занять з психодіагностики).
5. Уважно прочитайте матеріал, особливу увагу зверніть на такі пункти як «Процедура проведення» та «Обробка та аналіз результатів».
6. Визначте, які матеріали Ви маєте здати по завершенню лабораторного заняття (вони зазначені у пункті «Звіт»).
7. Визначте, який стимульний матеріал та допоміжні матеріали необхідні для проведення дослідження, та підготуйте їх завчасно (це може бути бланк для відповідей, роздатковий матеріал, секундомір тощо). Стимульний матеріал має бути акуратним та розбірливим. Якщо методика передбачає кілька наборів

стимульного матеріалу (наприклад, як у тесті інтелекту Векслера), бажано розкласти його по окремих конвертах або файлах та підписати. Це дозволить не витратити час на пошук необхідного стимульного матеріалу при проведенні дослідження.

8. Якщо процедура проведення дослідження передбачає ведення протоколу (наприклад, як методика «Малюнок сім'ї»), з'ясуйте для себе, яка саме інформація має бути у ньому представлена. Ви можете завчасно підготувати шаблон протоколу (наприклад, у вигляді таблиці), зазначивши інформацію, яку необхідно зафіксувати. Протокол дослідження Ви заповнюєте власноруч.

9. Уважно прочитайте інструкцію та спробуйте самостійно виконати кілька завдань методики. Якщо окремі пункти інструкції Вам не дуже зрозумілі, прочитайте їх ще кілька разів, звернувшись до наведених прикладів. Спробуйте кілька разів повторити інструкцію вголос, звертаючись до уявного досліджуваного, щоб запам'ятати її.

10. Ще раз перечитайте процедуру проведення дослідження. Якщо процедура проведення складна (як у тесті інтелекту Векслера), складіть для себе алгоритм проведення дослідження (або окремого субтесту), наприклад, за допомогою схеми.

11. Приступайте до проведення дослідження.

12. Звернувшись до пункту «Обробка результатів», зробіть кількісну обробку результатів дослідження (якщо це передбачено). У результаті Ви будете знати, яку кількість балів досліджуваний набрав по кожній шкалі. При проведенні кількісної обробки потрібні уважність, послідовність роботи та знання елементарних математичних дій.

13. Зробіть якісний аналіз результатів дослідження. Ви маєте проаналізувати усі показники, які одержали в ході кількісної обробки. Для проведення якісного аналізу зверніться до розділу «Обробка результатів» та того теоретичного матеріалу, який Ви опрацювали у пункті 3. При потребі Ви можете звернутися до додаткової літератури, яка зазначена у плані лабораторного заняття.

14. Узагальніть результати якісного аналізу у вигляді висновків (інтерпретації). Інтерпретація не має бути просто переписуванням якісного аналізу. Ви маєте не лише зазначити, як розвинена та чи інша характеристика, але й охарактеризувати певні типологічні особливості досліджуваного, а також висловити власні міркування стосовно причин, які дали такий результат. При написанні висновків необхідно використовувати професійну психологічну термінологію.

15. На основі інтерпретації результатів зазначте, у яких напрямках має проводитися подальша консультативна або корекційна робота з досліджуваним, по можливості наведіть приклади конкретних вправ, які можуть бути використані.

При написанні рекомендацій варто уникати загальних фразна зразок «читати книги», «більше спілкуватися» тощо.

16. Матеріали проведеного дослідження Ви маєте представити у вигляді звіту. Вимоги до оформлення звіту зазначені в інструктивно-методичних матеріалах.

17. Порівняйте, чи відповідає зміст Вашого звіту тим вимогам, які зазначені у плані лабораторного заняття пункт «Звіт». Якщо Ваш звіт неповний, допрацюйте його.

18. Розташуйте сторінки звіту у тій послідовності, як це зазначено у пункті «Звіт».

19. Скріпіть сторінки звіту степлером у верхньому лівому кутку.

20. Здайте звіт викладачу по завершенню лабораторного заняття (для студентів денної форми навчання).

21. Складіть звіти, зазначені у пункті «Вимоги до екзамену», по порядку в окрему папку та здайте їх у термін, вказаний викладачем (для студентів заочної форми навчання).

22. Звіти за лабораторні заняття є основою для виконання професійно-орієнтованого завдання на підсумковій модульній роботі та заліку.

Пам'ятайте: якщо Ви не змогли самостійно знайти відповіді на питання, поставте їх викладачеві на лабораторному заняття або на консультації. Ставити питання на ПМР або під час заліку вже запізно.

Вимоги до оформлення звіту лабораторного заняття

1. Матеріали проведеного дослідження оформлюються на стандартних аркушах паперу формату А4 у вигляді письмового звіту.

2. Звіт з лабораторного заняття включає:

- інформацію про досліджуваного;
- бланки відповідей;
- протокол дослідження;
- обробку результатів дослідження;
- інтерпретацію результатів;
- рекомендації або основні напрямки консультативної роботи;
- іншу інформацію, якої вимагає процедура проведення дослідження.

Зразок оформлення титульної сторінки звіту виконання лабораторної роботи

ЗВІТ

за результатами лабораторного заняття №

Тема: ПРОЕКТИВНА МЕТОДИКА «МОЯ СІМ'Я»
студентки групи ПОА – 46
Педагогічного інституту
ДАНИЛЮК НАТАЛІЇ ВОЛОДИМИРІВНИ

Зразок оформлення титульної сторінки методики

Назва методики _____
Дата та час проведення дослідження _____
Інформація про досліджуваного:
Кодове ім'я _____ стаття _____
Дата народження _____ (число, місяць, рік)
вік _____ р. _____ міс. Клас _____
Додаткова інформація _____

Вимоги до складання підсумкового модульного контролю

Допуском до підсумкового модульного контролю є володіння студентом теоретичним матеріалом з тем курсу, у студента зараховано усі звіти за лабораторні заняття, передбачені робочою програмою та інструктивно-методичними матеріалами.

Структура екзаменаційного білету

Екзаменаційний білет включає три види завдань

I. Тестове завдання (максимальна кількість балів - 20).

Приклад тестового завдання:

Виберіть з переліку запропонованих один варіант відповіді.

Термін «психодіагностика» запропонував:

- а) Ф. Гальтон;

- b) Г. Роршах;
- с) В. Вундт.

II. Теоретичне питання (максимальна кількість балів – 30).

III. Практичне (професійно-орієнтоване) завдання (звіт за лабораторне заняття) (максимальна кількість балів – 50).

Програмові вимоги до складання підсумкового модульного контролю з «Основ психодіагностики»

1. Передісторія психодіагностики. Формування психодіагностики як науки.
2. Розвиток психодіагностики у СРСР та в Україні.
3. Предмет і завдання психодіагностики на сучасному етапі.
4. Зв'язок психодіагностики з іншими дисциплінами.
5. Послідовність проведення обстеження.
6. Переваги та недоліки тестування.
7. Види тестових завдань.
8. Методичне забезпечення тестування.
9. Класифікація психодіагностичних методів. Формалізовані та неформалізовані методи.
10. Тест як основний інструмент психодіагностики. Класифікація тестів. Адаптація зарубіжних тестів.
11. Психологічний діагноз.
12. Основні етапи психодіагностичного процесу (збір даних, переробка та Інтерпретація даних, прийняття рішення).
13. Етичні аспекти психодіагностичного дослідження.
14. Основні етапи конструювання тесту (специфікація тесту, розробка завдань, оформлення тесту, пілотажне дослідження, аналіз завдань).
15. Надійність психодіагностичних методик. Методи визначення надійності (повторного дослідження, паралельних форм, частин тесту).
16. Валідність методики та її типи.
17. Стандартизація тестів. Оцінки первинні та оцінки шкальні. Види шкальних оцінок.
18. Основні підходи до визначення інтелекту. Структура інтелекту.
19. Загальна характеристика тестів інтелекту. Типи завдань тестів інтелекту.
20. Історія розвитку тестів інтелекту.
21. Шкали інтелекту Д. Векслера.

22. Основні тести діагностування інтелекту.
23. Загальна характеристика особистісних опитувальників.
24. Проблеми використання особистісних опитувальників.
25. Види завдань особистісних опитувальників
26. Особистісні опитувальники рис та їх теоретична основа (особистісні опитувальники Р.Б. Кеттелла).
27. Особистісні опитувальники Г.Ю. Айзенка.
28. Опитувальник Х. Шмішека для діагностика типів акцентуацій характеру та темпераменту.
29. Сутність проєкції в психодіагностиці.
30. Загальна характеристика проєктивних методик. Класифікація проєктивних методик.
31. Проєктивні методи дослідження особистості.
32. Психодіагностика міжособистісних взаємин.
33. Основні поняття та процедури соціометрії.
34. Особливості виявлення референтометричної структури.
35. Нетестові методи у психодіагностиці.
36. Спостереження, експертне оцінювання та контент-аналіз у психодіагностиці.
37. Професійно-етичні норми в психодіагностиці.
38. Методика САН.
39. Тест Д. Векслера.
40. Тест Амтхауера.
41. Тест Дж. Равена.
42. Тест С. Розенцвейга.
43. Соціометрія Дж. Морено.
44. Опитувальник міні-мульти.
45. Методика Дім-Дерево-Людина.
46. Методика "Дерево" Д. Лампени.
47. Методика «Моя сім'я».
48. Особливості аудіовізуальної діагностики.
49. Візуальна діагностика ходи та статичного положення тіла.
50. Значення міміки. Значення виразу очей.

Варіанти практичних (професійно-орієнтованих) завдань

1. Наведіть приклад профілю інтелекту (за результатами дослідження за дитячим варіантом тесту Векслера). Охарактеризуйте успішність виконання

вербальних та невербальних субтестів. Визначте напрямки колекційної роботи.

2. Наведіть приклад профілю акцентуацій характеру та темпераменту особистості (за результатами дослідження за опитувальником Г. Шмішека). Дайте психологічну характеристику досліджуваного. Визначте напрямки консультативної роботи.

3. Наведіть результати дослідження за особистісним опитувальником Айзенка. Дайте психологічну характеристику досліджуваного. Визначте напрямки консультативної роботи.

4. Наведіть приклад профілю особистості (за результатами дослідження за особистісним опитувальником Р. Кеттела). Дайте психологічну характеристику досліджуваного. Визначте напрямки консультативної роботи.

5. Наведіть приклад профілю особистості (за результатами дослідження за методикою «Незакінчені речення», дорослий або підлітковий варіант). Проаналізуйте результати дослідження. Визначте напрямки консультативної роботи.

6. Наведіть результати дослідження за методикою „Малюнок сім'ї”. Проінтерпретуйте одержані результати за Г.Т. Хоментаскасасом, визначте Напрямки консультативної роботи.

7. Наведіть результати дослідження за методикою „Малюнок сім'ї”. Проінтерпретуйте одержані результати за Л. Корманом, визначте напрямки консультативної роботи.

8. Наведіть результати дослідження за методикою “Кінетичний малюнок сім'ї” Р.Бернса. Проінтерпретуйте одержані результати, визначте напрямки консультативної роботи.

ДОНАУКОВЕ ВИКОРИСТАННЯ ПСИХОДІАГНОСТИЧНИХ ПРОЦЕДУР

Передісторія психодіагностики пов'язана з тестовими випробуваннями з метою визначення об'єктивних індивідуальних відмінностей (різних здібностей, знань, умінь і навичок). Перші такі тести було створено більше чотирьох тисяч років тому. Опис процедури, дещо подібної до тестування, міститься у Біблії (книга Суддів), де розповідається, як військам полководця Гедеона, втомленим після виснажливого переходу, перед важкою битвою веліли пити воду з джерела. Усі воїни відчували сильну спрагу. Проте одні пили воду, стаючи навколішки,

інші, не втрачаючи гідності, черпали її долонями. Саме з них сформували добірний військовий загін.

За 2200 років до н.е. у Китайській імперії існувала система перевірки здібностей осіб, які бажали зайняти посади урядових чиновників. Кожні три роки чиновників особисто екзаменував імператор із музики, стрільби з лука, верхової їзди, уміння писати, міркувати, знання ритуалів і церемоній. Система іспитів була засобом добору здібних, ерудованих, лояльних до влади людей для адміністративної служби.

У середині III тис. до н. е. у Вавилоні влаштовували іспити випускникам шкіл, у яких готували переписувачів. Професійно підготовлений переписувач був зобов'язаний знати чотири арифметичні дії, уміти вимірювати поля, розподіляти раціони, ділити майно, володіти мистецтвом співу і гри на музичних інструментах. Крім того, перевіряли його уміння розрізняти тканини, метали, рослини тощо. Такі іспити були зумовлені важливою роллю переписувачів месопотамської цивілізації.

У Давньому Єгипті, щоб стати жерцем, кандидат повинен був пройти складні випробування. Спочатку у нього з'ясовували біографічні дані, рівень освіченості, оцінювали зовнішність, здатність вести бесіду. Потім перевіряли уміння працювати, слухати і мовчати, випробовували вогнем, водою, ситуаціями, у яких він мав виявити вольові здібності (подолання підземель у повній самотності тощо). Жорстокі іспити доповнювала загроза смертельного покарання для тих, хто не здатний витримати труднощів навчання.

Сувору систему іспитів успішно подолав давньогрецький філософ Піфагор (прибл. 580-500 до н. е.). Повернувшись після навчання у Грецію, він заснував школу. Вступити до неї могли тільки ті, хто долав випробування, подібні до тих, які витримав він сам. Пріоритетним методом діагностування Піфагор вважав фізіономіку - мистецтво розпізнавання характеру і здібностей людини за її зовнішнім виглядом. Важливого значення він надавав інтелектуальним здібностям. Якщо вступник успішно розв'язував складну математичну задачу, його зараховували до школи, а невдах висміювали. До школи також приймали новачків, які гідно трималися у критичній ситуації, уміло відповідати на випадки проти них.

Один із перших системних описів тестів - перелік випробувань військових здібностей - був запропонований давньогрецьким вченим Платоном (прибл. 427-348 до н. е.).

У Спарті успішно функціонувала система виховання воїнів, у Римі - система навчання гладіаторів. Люди, на думку Платона, народжуються не подібними одне на одного, їх природа і здібності різні, тому в будь-якій справі можна досягнути значних результатів без надмірних зусиль, якщо виконувати роботу відповідно до своїх природних задатків.

Свідченням використання іспитів тестового характеру є також матеріали з основ релігійного навчання чань-буддизму. Його учителі використовували загадки, питання-парадокси з одночасним створенням ситуації психологічного стресу. Відповідати на них необхідно було відразу, на роздумування не відводилося жодної секунди. У цих діалогах-двобоях парадоксальність постановки питань (наприклад, чи була борода у бородатого варвара) створювала драматичну напругу, що підсилювалася агресивною поведінкою наставника. Парадоксальні загадки використовували як тести на здатність до характерного для чань-буддизму процесу мислення. Залежно від відповіді тестованого неофіта досвідчений наставник визначав його рівень освіченості, з'ясовував заходи, необхідні для поглиблення його досвіду, виявляв тих, хто приховував некомпетентність.

Різні конкурси та іспити проводились і у середньовіч-ньому В'єтнамі. У 1370-1372 рр. там було переатестовано всіх військових і цивільних чиновників, що дало змогу суттєво поліпшити державний апарат.

Деякі народи проводили іспити на здатність до шаманства. Якщо, наприклад, в казахів хто-небудь оголошував себе шаманом, то на підтвердження цього він повинен був ходити по снігу у тріскучий мороз босоніж і з оголеною головою, лизати язиком розпечені до червоного залізни предмети. У народності ханти невдалого претендента, який не зміг подолати випробувань, вважали божевільним. В ульчів і нанайців шаман проходив іспити під час поминок.

У країнах Заходу запровадження письмових тестових робіт супроводжувалося необхідністю долати несприйняття їх. Наприклад, в Англії цей процес тривав більше ста років. Значущість письмових робіт оцінив англійський орден єзуїтів, вбачаючи у них засіб підвищення мотивації навчальної роботи. Його стараннями практика застосування письмових робіт поширилася у багатьох країнах. В Америці у 1762 р. навіть відбувся відкритий виступ студентів Єльського університету проти використання письмових іспитів.

Донаукове використання психодіагностичних процедур підтверджує їх особливе значення в оцінюванні індивідуальних якостей людей як невід'ємної складової суспільного життя багатьох цивілізованих народів. Однак не всі індивідуальні відмінності вивчає психологічна наука, предметом її інтересу є передусім індивідуально-психологічні відмінності.

ПЕРЕДІСТОРІЯ ШКІЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ

На початку 20 ст. почала поширюватися нова течія, основний сенс якої полягає в тому, щоб, по-перше, об'єднати в собі зміст усіх наук, які мають один і той самий об'єкт дослідження – дитину, її індивідуальність. Йшлося про синтезування дитячої антропометрії, дитячої фізіології, дитячої психології,

дитячої соціології й, звичайно ж, педагогіки. Педологія висунула дуже благородну мету – якомога скоріше поставити всі ці дисципліни на службу педагогічній практиці, у першу чергу школі.

Ідея синтезу наук про дитину могла стати плідною лише за умови створення відповідного синтетичного методу. На жаль, розв'язати це завдання педології не вдалося (до речі, воно не розв'язане й досі). Реально могло йтися в кращому разі про проведення комплексних досліджень, коли один і той самий об'єкт (у даному разі та чи інша конкретна дитина) обстежується з позицій різних наук, кожна з яких користується при цьому своїми, специфічними методами.

Незважаючи на методологічну неспроможність педології як "синтетичної" науки про дитину, у її організаційних рамках було проведено ряд корисних досліджень, спрямованих на з'ясування ролі спадкових і вроджених факторів у виникненні індивідуально-психологічних відмінностей у дітей, на розкриття взаємозв'язків між соматичними і психічними аспектами поведінки дитини.

Особлива увага приділялася проблемі "важкого дитинства", обстеженню умов життя неблагополучних школярів (невстигаючих, другорічників, "дезорганізаторів" тощо). Щоб уявити собі характер таких заходів, досить урахувати, що вони проводились у тяжкі роки повоєнної розрухи, в умовах неписьменності широких верств населення, низької культури в багатьох сім'ях, зниженого фізичного й психічного здоров'я дітей, що зростали в цих сім'ях.

Але педологів об'єктивні труднощі, як правило, не зупиняли. Ті з них, хто мав медичну освіту, безстрашно йшли в квартали міських нетрищ, щоб подати хоч би мінімальну допомогу знедоленим дітям. Ось як описує результати своєї роботи керівник педологічної служби однієї з московських шкіл: "Ознайомившись із станом здоров'я дітей-дезорганізаторів (більшість із них діти робітників і живуть на околицях), ми знайшли в 45% поганий зір або знижений слух, у 42% різке недокрів'я або туберкульоз. Тільки 15% дітей-дезорганізаторів мали більш чи менш добре здоров'я.

З учнів початкових класів, що певною мірою відставали в "учінні", було скомплектовано спеціальні класи, де навчальний процес здійснювався відповідно до їхніх можливостей (щось подібне до сучасних класів підвищеної індивідуальної уваги). Це відразу ж зменшило кількість "дезорганізаторів" на 30-40%. По-друге, дітей із зниженим слухом, короткозорістю, з аденоїдами, а також хворих на туберкульоз було направлено на лікування. Ті, хто погано харчувався, почали одержувати гарячі сніданки. По-третє, було розгорнуто роботу з метою ліквідації неписьменності серед батьків. І, нарешті, "дезорганізаторів" почали залучати до активної участі в житті шкільної піонерії. Над ними взяли шефство робітничі колективи. Усе це поступово почало давати позитивні результати.

Працюючи в організаційних структурах педології, психологи тієї епохи

багато зробили для вдосконалення методу психологічних тестів як головного методичного інструменту дитячої й педагогічної психології, а в практичній сфері – шкільної психодіагностики. Над розв'язанням цього надзвичайно важкого завдання безпосередньо працювали психологи П.П.Блонський, Г.С.Костюк, М.Ю.Сиркін, О.М.Мандрика, М.Д.Левітов, О.Ф.Болтунов, Ф.Р.Дунаєвський, А.М.Шуберт та багато інших. "Величезне практичне значення тестів, - писав у зв'язку з цим П.П.Блонський, - полягає в тому, що вони спускають нас із небес романтизму на нашу землю й дають нам реальне знання школяра".

Вже на початок 30-х років Ф.Р.Дунаєвський розробив досить глибоку й оригінальну теорію цілісної структури інтелекту, яка багато в чому випередила сучасні моделі переробки інформації. Всебічному аналізу проблеми надійності тестових методик були присвячені дослідження М.Ю.Сиркіна. У працях О.М.Мандрики давалась тонка інтерпретація умов коректного використання математико-статистичних методів опрацювання результатів тестових обстежень. Г.С.Костюк проаналізував залежність результатів тестування від форми тесту. Не буде перебільшенням сказати, що в сучасній тестології дуже мало таких методологічних проблем, які не дістали б у нашій країні певного висвітлення в тестологічних публікаціях 20-30-х років.

Створені тоді інтелектуальні тести давали можливість лише для загальної й до того ж дуже приблизної оцінки рівня розумового розвитку, досягнутого дитиною на даний момент. На жаль, багато хто з тих, що проводили психодіагностичні обстеження, спрощено уявляючи психічну індивідуальність дитини і явно перебільшуючи можливості психологічних тестів, помилково вважали, що результати розумового тестування відображують вроджений і, отже, незмінний інтелектуальний потенціал дитини.

За допомогою тестів визначають не вроджені задатки, а рівень розвитку розумових здібностей на сьогоднішній день. Здібності ж розвиваються залежно від безпосереднього соціального середовища, насамперед від умов навчання і виховання. Тому робити на основі чергового інтелектуального тестування довгостроковий прогноз успішності та розумового розвитку неправомірно. Тут допустимий лише короткостроковий прогноз.

Незважаючи на значні успіхи в розробленні методу психологічних тестів, у той період ще не було створено конкретних методик, які забезпечували б достовірні і надійні результати. З ініціативи П.П.Блонського, педологічна підсекція Головної вченої ради Наркомосу РРФСР у квітні 1927 р. ухвалила постанову, в якій, зокрема, говорилося: "1. Визнати бажаною науково-дослідну роботу в галузі тестів. 2. Вважати недопустимим застосування тестів масовою школою. 3. Вважати допустимим для окремих шкільних рад застосування тестів як з метою методологічною, так і з метою дослідно-практичною, за умови

керівництва наукових установ".

Не менш серйозною перешкодою на шляху ефективного використання психологічних тестів у закладах народної освіти була відсутність спеціалістів для укомплектування педологічних лабораторій, для заміщення посади шкільного педолога. З цього приводу П.П.Блонський з тривогою писав: "Нині ми переживаємо епідемію тестової творчості. Тести у нас створює кожний: і педолог, і шкільний інспектор, і навіть рядовий педагог".

Але застереження видатних учених практичні працівники народної освіти залишали поза увагою. Домінувала думка, що озброєна вже створеними тестовими інструментами тестологія розв'яже найпекучіші проблеми шкільного життя. Сотні ентузіастів, більшість яких не мала достатньої підготовки, ринули в школи для проведення масових тестологічних обстежень учнів, учителів, батьків. Вони визначали численні коефіцієнти кореляцій, будували різні криві, складали безглузді, нікому не потрібні таблиці. Усе це робилося наосліп, без чіткого усвідомлення мети, при відсутності координації в діяльності окремих педологічних лабораторій і кабінетів. При цьому поряд із спробами проведення дослідної роботи окремі "тестермени" разом з керівниками шкіл та організаторами народної освіти переходили безпосередньо до практичних дій, комплектуючи навчальні класи на основі механічного сортування дітей, яке здійснювалося нібито залежно від рівнів "вродженної інтелектуальної обдарованості" дітей. Насправді ж оцінки за інтелектуальними тестами відображували тільки те, що могли відображувати: відмінності в розумовому розвитку школярів, зумовлені переважно неоднаковістю умов їхнього навчання і виховання.

Особливо згубною була легковажність, яку практичні педологи часто виявляли, обстежуючи педагогічно запущених дітей, а також дітей з різними окремими відхиленнями в психічному розвитку. Їх недовго думаючи оголошували дефективними й необґрунтовано направляли в спеціальні школи для розумово відсталих. У багатьох випадках не докладалось ніяких зусиль для діагностики та корекції виявлених вад.

Сама процедура тестування часто здійснювалася з грубими порушеннями вимог педагогічного такту, в умовах, коли діти були в стані тривоги й навіть стресу, що не могло не позначатися негативно на результатах тестування, а отже, і на долі дитини.

Дилетантські, безвідповідальні дії багатьох педологів-практиків, природно, викликали протест і учнів, і їхніх батьків. Та й учителі, як правило, дуже скептично ставилися до потуг практичних педологів. Що ж до лідерів теоретичної педології, то вони, на жаль, не змогли знайти організаційних важелів, щоб рішуче переломити ситуацію, покласти край розгулу вульгаризаторства і безконтрольності в проведенні тестологічних обстежень, дискредитації самого

методу психологічних тестів.

Цим уміло скористалося керівництво КПРС, усі ті особи в наркомосівських колах, які з тих чи інших причин були заінтересовані в розгромі педології, в усуненні від активної роботи її провідних діячів. Сталіна і його оточення, які намагалися всіляко прикрасити соціально-побутове становище широких верств міського населення, вкрай драгувала наполегливість, з якою педологи відображували в своїх дослідженнях далеко не рожеву картину життя народу.

4 липня 1936 р. в умовах зростаючої критики на адресу педології з боку педагогічної й батьківської громадськості ЦК ВКП(б) видав постанову "Про педологічні переключення в системі наркомосів". У ній наголошувалось на необхідності підвищити роль педагогіки і педагогів в індивідуалізації навчально-виховного процесу в школі, але фактично освоєний сенс цієї постанови полягає в тому, що педологія відтоді оголошувалась псевдонаукою й фактично ставилась поза законом. Усі шкільні педологічні лабораторії та кабінети було відразу ліквідовано. На всі праці педологів (а отже, і на праці багатьох учених, чия діяльність відбувалася в межах педологічного руху) накладалося якнайсуворіше табу. Будь-які дослідження в галузі дитячої психодіагностики було припинено.

Шкільна психодіагностика зазнала особливо великих втрат. Адже її здійснювали практичні педологи, які й стали головною мішенню згаданої постанови. А втім, сама по собі ідея психологічних тестів у ній не відкидалася, засуджувалися тільки "псевдонаукові експерименти". На практиці ж цей документ протягом кількох десятиріч був підставою для категоричного заперечення не тільки тестів, а й узагалі будь-яких кількісних методів у психодіагностиці (анкетування, соціометрії тощо). А оскільки без таких методів психодіагностика просто неможлива, то, по суті, вона майже припинила своє існування.

Перестали готувати кадри не тільки практичних психологів, а й узагалі будь-яких психологів. Вся психодіагностична робота в школі звелася до виявлення розумово відсталих дітей (олігофренів). Цю функцію виконували обласні медико-педагогічні комісії, в більшості яких психологів не було. Але користувалися ці комісії саме психологічними методами, які не завжди відповідали сучасному рівню психодіагностики.

Загалом роль і вплив згаданої постанови ЦК можна визначити формулою: разом з брудною водою вульгаризаторства з ванночки вихлюпнули й саму дитину – шкільну психодіагностику, яка тоді започатковувалася.

Крім плідних досліджень з фізіології та психологи дитини, розроблення методу психологічних тестів тощо, педологія залишила ще один продуктивний слід – ідею шкільної психологічної служби.

УЧИТЕЛЬ І ШКІЛЬНИЙ ПСИХОЛОГ: ГРАНІ СПІВРОБІТНИЦТВА

Поява в школі практичного психолога, природно, не може звільнити вчителя чи вихователя від виконання тих психодіагностичних функцій, які органічно входять до структури їхньої професійної діяльності. Навпаки, ця новація повинна підвищити відповідальність кожного педагога за реалізацію зазначених функцій, бо тепер виникає можливість, розв'язуючи це завдання, систематично спиратися на допомогу (насамперед консультаційну) висококваліфікованого спеціаліста. В разі потреби вчитель (вихователь) звертається до психолога за порадою, погоджує з ним плановані психодіагностичні або психокорекційні дії. Крім того, на практичного психолога покладається обов'язок всіляко сприяти підвищенню психодіагностичної майстерності вчителів і вихователів, рекомендувати відповідну літературу, організовувати психолого-педагогічні семінари, практикуми, консилиуми і та ін. Шкільний психолог покликаний бути сполучною ланкою між психологічною наукою і шкільною практикою.

Практичний психолог є провідною фігурою психологічної служби школи. Разом з тим у ролі основного її суб'єкта (за показником обсягу виконуваної діагностичної й корекційної роботи), безперечно, повинен виступати педагогічний персонал школи. До речі, як свідчать факти, одна з основних причин труднощів, з якими зустрічаються в роботі шкільні психологи, тенденція діяти самостійно, без опори на допомогу і співробітництво з боку педагогів школи.

Звичайно, добре підготовлений шкільний психолог може зробити багато. Особливо при вмілій взаємодії з педагогічним персоналом школи. Але в будь-якому разі досягти успіху (наприклад, у перебудові психічної індивідуальності школяра, який має серйозні недоліки у поведінці та навчальній діяльності) він зможе тільки за умови значних затрат часу та кваліфікованих зусиль.

Шкільний психолог просто фізично неспроможний охопити своєю увагою всіх учнів школи й тому змушений концентрувати її на найскладніших, відповідальних ситуаціях (вони звичайно пов'язані з навчанням і поведінкою учнів, яких називають важкими).

Тим часом психологічної допомоги потребують, по суті, всі школярі. Бона необхідна їм і в виборі професії, і для вдосконалення своїх навчальних здібностей, і в процесі самовиховання характеру, і для подолання комунікативних труднощів... Та хіба мало які складні ситуації можуть виникнути в дитини чи підлітка! Чи може шкільний психолог забезпечити таку допомогу всім учням? Звичайно, не може — для цього в нього не вистачить ні часу, ні сил. Отже, цю функцію тією чи іншою мірою повинен узяти на себе вчитель, вихователь.

Хоч у розпорядженні шкільного психолога можуть бути потужні психодіагностичні інструменти у вигляді різноманітних тестових методик, можливості останніх усе-таки обмежені та й взагалі досить специфічні. Адже вони застосовуються, в основному в штучних, лабораторних умовах, тоді як для

встановлення психологічного діагнозу часто потрібні "життєві дані", тобто факти, які характеризують навчальну діяльність і поведінку учня в звичайних, природних умовах. Хто може доповнити такими даними результати тестологічного обстеження? Звичайно, тільки педагог і батьки учня.

Шкільний психолог не має фізичної можливості безпосередньо втілювати в життя всі свої рекомендації тому здебільшого змушений передавати цю функцію педагогові та батькам.

Психодіагностика повинна пронизувати кожний крок, кожну дію, кожне рішення вчителя, вихователя. Причому не тільки в оперативному, а й у довгочасному плані (тобто при планомірному формуванні індивідуальності школяра). Ті самі судження можна висловити й більш узагальнено: без психодіагностики неможливий диференційований та індивідуальний підходи, коротше – немає й не може бути ефективної практичної педагогіки.

Отже, поява в школі практичного психолога, природно, не може звільнити вчителя чи вихователя від виконання тих психодіагностичних функцій, які органічно входять до структури їхньої професійної діяльності. Навпаки, ця новація повинна підвищити відповідальність кожного педагога за реалізацію зазначених функцій, бо тепер виникає можливість, розв'язуючи це завдання, систематично спиратися на допомогу (насамперед – консультаційну) висококваліфікованого спеціаліста. В разі потреби вчитель звертається до психолога за порадою, погоджує з ним плановані психодіагностичні або психокорекційні дії. Крім того, на практичного психолога покладається обов'язок всіляко сприяти підценню психодіагностичної майстерності вчителів і вихователів, рекомендувати відповідну літературу, організовувати психолого-педагогічні семінари, практикуми, консилиуми і т.ін. Шкільний психолог покликаний бути сполучною ланкою між психологічною шукою і шкільною практикою.

Шкільний психолог і шкільний педагог в однаковій мірі є необхідними суб'єктами ПСШ. Без активної участі всього педагогічного персоналу школи така служба просто неможлива. Інакше Кажучи, сама по собі присутність у школі практичного психолога ще не означає наявність у ній ПСШ. Безумовно, практичний психолог є провідною фігурою ПСШ. Разом з тим у ролі основного її суб'єкта безперечно, повинні виступати педагогічний персонал школи. До речі, як свідчать факти, одна з основних причин труднощів, з якими зустрічаються в роботі шкільні психологи, - тенденція діяти самостійно, без опори на допомогу і співробітництво з боку педагогів школи.

ПРАКТИЧНИЙ ПСИХОЛОГ: ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВІ ЯКОСТІ

Проблема підвищення ефективності праці практичного психолога безпосередньо пов'язана не тільки з якістю вузівської підготовки, системи безперервної освіти і умовами діяльності, а й із питанням відбору кандидатів для підготовки до діяльності в практичній психології. Підходи до розв'язання вирішення цього питання досить різні: від здійснення відбору за мінімумом значущих характеристик до складання досить докладних списків професійно важливих якостей. Щоб проілюструвати складність проблеми відбору практичних психологів, наведемо два приклади.

Комісія Американської психологічної асоціації для відбору психологів прийняла наступні критерії відбору: 1) неабиякі розумові здібності і розсудливість; 2) оригінальність, винахідливість і різнобічність:

3) здатність до самонавчання, невтомна допитливість; 4) інтерес до людини як до особистості, а не як до об'єкту для впливу, тобто повага до особистості іншої людини; 5) усвідомлення своїх особистісних характеристик, почуття гумору; 6) чутливість до складностей мотивацій; 7) терпимість; 8) здатність займати "терапевтичну" позицію, встановлювати гнучкі конструктивні взаємовідносини з іншими; 9) наполегливість, методичність у роботі, здібність витримувати напруження; 10) готовність взяти на себе відповідальність; 11) тактовність і готовність до співпраці;

12) цілісність натури, самоконтроль і врівноваженість; 13) уміння розрізняти моральні цінності; 14) висока освіченість; 15) глибокий інтерес до психології.

Досить вдалу, на наш погляд, структуру комплексу психологічних здібностей, яку назвали "талантом спілкування", розроблено Н.В.Бачмановою і Н.А.Стафуріною. Це "ескіз" комунікативного боку особистості психолога-практика. Якості особистості згруповані в такі блоки: 1) здатність до повного і правильного, реального сприйняття об'єкта; 2) здатність до розуміння внутрішніх властивостей і особливостей об'єкта; 3) здатність до співпереживання, емпатія, доброта і повага до людини і т. ін.; 4) здатність до самоаналізу, рефлексія; 5) уміння керувати самим собою і процесом спілкування, бути уважним, уміння слухати і т. ін.

Як бачимо, вимоги до професійно важливих якостей практичного психолога, які ми щойно навели, не тільки досить високі, але й здебільшого не зовсім систематизовані. В цій статті ми зробимо спробу сформулювати основні вимоги саме до тих особистісних якостей практичних психологів, які безпосередньо впливають на ефективність їхньої діяльності. Ці вимоги ми виділили виходячи з аналізу психологічного змісту професійних задач психологів, огляду психологічної літератури з проблеми, спостережень за діяльністю практичних психологів, інтерв'ю з ними та експертами.

Отже, перший блок професійно важливих якостей включає в себе спрямованість та мотиви професійної діяльності. Це передусім гуманістична спрямованість особистості, специфічна професійна спрямованість і гнучка "Я – концепція". Другий блок – це вимоги, які ставляться до соціально-перцептивних якостей людини, до здатності вірно відображувати соціальні об'єкти, зокрема до психологічної спостережливості. Третій блок – вимоги до якостей особистості, що пов'язані з процесом опрацювання та осмислення соціальної інформації. Це вимоги до соціального мислення, його критичності, професійної рефлексії. Четвертий блок – вимоги до якостей, пов'язаних з передачею інформації, з впливом на інших людей, спілкуванням.

Розглянемо ці вимоги більш детально. Зауважимо, що межі між окресленими комплексами якостей, що складаються в блоки, досить умовні. Отже, перший блок. Особистість шкільного психолога повинна характеризуватися, передусім гуманістичною спрямованістю, яка виявляється у доброзичливості, витримці, чуйності, щирості, дружності, відвертості, оптимізмі у ставленні до дітей і дорослих. Для практичного психолога повинна бути характерною і специфічна професійна спрямованість – інтерес до людини, її внутрішнього світу як предмета пізнання і перетворення. Психолог не повинен мати стереотипів у системі міжособистісних стосунків. Це – людина, яка позитивно сприймає себе та інших, спокійна, впевнена у своїх гуманістичних прагненнях, спроможна безумовно позитивно ставитись до тих кому допомагає. Крім того, на наш погляд, практичний психолог, як фахівець, що працює з унікальним за своєю складністю об'єктом, – особистістю, – має відрізнятися яскраво вираженою мотивацією вдосконалення, самовдосконалення та професійного зростання, з постійним розширенням спектра цілей і мотивів професійної діяльності, збагаченням "Я – концепції".

Другий блок професійно важливих якостей. Діяльність шкільного психолога висуває високі вимоги до сприйняття та уваги людини. Психолог повинен володіти особливою психологічною спостережливістю – здатністю за мало помітними, на перший погляд, явищами та ознаками побачити визначальні якості особистості, риси характеру, темпераменту, волі; з ледь уловимими змінами в поведінці зрозуміти стан людини; помітити симптоми неблагополуччя; швидко виявити найбільш сильні та найбільш слабкі сторони особистості; визначити її статус в групі і т. ін. Тобто, висококваліфікований психолог повинен володіти вмінням добувати різнобічну та глибоку інформацію про психологічні якості особистості за досить короткий період безпосереднього контакту з людиною. Розвинута психологічна спостережливість особливо потрібна для більш точного виділення і опису індивідуально-психологічних особливостей і здібностей обдарованих дітей.

Але спостереження, – це складний психічний процес, у якому сприйняття тісно пов'язане з діяльністю мислення (порівняння, розрізнення, аналіз), пам'яттю, уявою і всією особистістю спостерігача, його інтересами, мотивами, спрямованістю.

Третій блок професійно важливих якостей (частково ми вже описали деякі з них вище): соціальне мислення (розуміння людей, їхніх дій та прагнень, уміння розкрити характер міжособистісних стосунків, розрізнити основні та другорядні риси в структурі особистості і т. ін.): критичність мислення (лежить в основі самоконтролю, самооцінки), професійна рефлексія. Перерахуємо особистісні якості, які на думку Г.В.Олпорта, необхідні для адекватного розуміння людей. На наш погляд, вони дають дуже точну картину професійно важливих якостей шкільних психологів, які працюють з обдарованими дітьми.

1. Досвід. Для того щоб добре розбиратися в людях, передусім, необхідна зрілість. Це означає не тільки досягнення певного віку (30 років і більше), але (і це головне) наявність великого досвіду взаємодії з людьми у найрізноманітніших обставинах і складних випадках. У людини досвідченої для кожного з різноманітних людських проявів вже є багата апперцептивна ланка ретельно перевірених інтерпретацій (асоціації, умовиводи). Крім того, велике значення має інтуїтивне розуміння, для якого теж є необхідний досвід.

2. Схожість. Ця вимога потребує того, щоб людина, яка хоче оцінювати інших людей, за своєю природою була схожа на тих, кого вона хоче зрозуміти. Щодо цього твердження є експериментальні докази. Людині, яка досить точно оцінює якусь рису іншої людини, здебільшого самій притаманна ця риса. Але багато залежить від якостей того, хто оцінює. Бувають випадки, коли дуже рухлива уява однієї людини значно компенсує досвід іншої, яка його не вміє ефективно використовувати.

3. Інтелект. Багато експериментальних досліджень підтвердили той факт, що існує певний зв'язок між високим інтелектом і здатністю правильно оцінювати людей. Але якщо ті, хто оцінює, досить гарно знають тих, кого вони оцінюють, досвід тут може замінити інтелект. Загалом же високий інтелект є необхідним, і це не потребує доведення. Розуміння людей – це дуже складний процес з'ясування, приміром, зв'язків між колишніми і сьогодишніми вчинками, між експериментальною поведінкою і внутрішніми якостями, між причиною і наслідком і т. ін.

4. Глибоке розуміння себе. Це дуже важлива якість: розуміння своїх власних антисоціальних тенденцій, своєї нещирості та непослідовності, складних взаємодій власних мотивів... Усе це звичайно утримує нас від занадто поверхових і спрощених суджень про людей. Помилковість в розумінні нашої власної

природи буде автоматично перенесена на наші судження про інших (проекція чи ціннісне судження).

5. Складність. Як правило, люди не можуть глибоко зрозуміти тих, хто складніше їх самих.

6. Соціальний інтелект. Психологу-практику дуже потрібна ця якість, оскільки він повинен спокійно слухати і в той же час досліджувати, спонукати до відвертості, але при цьому ніколи не виглядати необізнаним, некомпетентним, бути доброзичливим, але стриманим, терплячим і водночас спонукаючим – і ніколи не нудьгувати. Така тонка рівновага в поведінці потребує високого рівня розвитку різноманітних якостей, які сприяють встановленню добрих стосунків з людьми.

Необхідно наголосити на особливій ролі в діяльності практичного психолога такої властивості як критичність мислення (що лежить в основі самоконтролю, самооцінки, рефлексії). Психолог повинен постійно пам'ятати, що при вивченні такого важливого об'єкта, як людина, усі отримані і проаналізовані ним дані (чи то інформація, здобута з формалізованих психодіагностичних процедур, чи результати спостережень, бесід) мають більший або менший ступінь неточності. Зрозуміло, що у висококваліфікованого психолога цей ступінь неточності має прямувати до нуля. Але ніколи отримана інформація про психіку людини не може бути достовірною на сто відсотків. Тому психолог при постановці діагнозу, прийнятті будь-яких рішень повинен чітко усвідомлювати межі своєї професійної компетенції та можливості свого інтелекту. Висновок повинен ґрунтуватися на критичному і обережному тлумаченні даних, отриманих з різних джерел.

Рефлексія – це усвідомлення суб'єктом того, як він сприймається і оцінюється іншими людьми, партнерами у спілкуванні. Причому це не просто знання, розуміння самого себе, але й осмислення того, як інші сприймають і розуміють тебе, твої власні особливості, емоційні реакції та пізнавальні особливості. Для психолога ця здібність надзвичайно важлива. Ми б навіть назвали її професійною рефлексією (адекватна самооцінка в процесі діяльності). Рефлексивне ставлення до власної поведінки - одна з важливих психологічних умов більш глибокої свідомості, критичного аналізу і конструктивного вдосконалення своєї професійної компетенції.

Четвертий блок професійно важливих якостей шкільного психолога. В роботі останнього велике значення мають емоційно-вольові властивості. Витримка, володіння собою, ініціативність, сміливість у спілкуванні та інші якості – мають суттєвий вплив на успішність роботи в умовах дефіциту часу, в конфліктних ситуаціях, а також у повсякденній діяльності в "оптимальному" режимі. Так, найважливішою функцією емоційно-вольової сфери є збереження (підтримка) активності та працездатності в умовах комунікативної діяльності

великої інтенсивності, в умовах високої втомлюваності. Бажаними характеристиками є також: надійність, стриманість, теплота, оптимізм, відкритість, невимушеність, енергійність, пристосованість. Наявність у кандидата на професію практичного психолога протилежних якостей – непередбачуваність, імпульсивність, ворожість, песимізм, підозрілість, скутість, млявість, непристосованість – може бути серйозним аргументом на користь професійної непридатності цієї людини.

Обов'язково слід визначити ще одну серйозну вимогу до психолога – він повинен нести особисту відповідальність за свої судження, оцінки, рекомендації, вимоги та вчинки. Водночас, при виникненні щонайменших сумнівів, запитань, недостатньої компетентності у людських проблемах необхідно радитися з колегами, консультуватися з фахівцями суміжних професій.

Отже, вимоги до практичних психологів дуже високі. Настільки високі, що виникає питання: чи може взагалі існувати людина, яка повною мірою відповідатиме цим вимогам? Відповідь досить прогнозована – скоріш за все, таких професіоналів зустріти дуже важко. Але ми свідомо даємо ідеальний портрет практичного психолога, щоб якомога більше розширити межі самовдосконалення фахівця, А з огляду на те, що професійний і особистісний розвиток триває все свідоме життя людини, хтозна, може, комусь і пощастить досягти вершин видатної професійності.

Умови ефективності психодіагностики

1. Проведення обстеження лише з відома батьків та за згодою дитини.
2. Забезпечення фізичного комфорту під час обстеження.
3. Забезпечення психологічного комфорту під час обстеження, встановлення контакту, невимушених стосунків між дитиною та психологом.
4. Емпатійне ставлення психолога до клієнта.
5. З'ясування причин виникнення і психологічного змісту наявних у клієнта проблем у контексті історії його психічного розвитку.
6. Всебічність психологічного обстеження, діагностика певних проявів психіки індивіда у різних видах діяльності.
7. Врахування вікових особливостей досліджуваного, обстеження та оцінка його результатів з орієнтацією на нормативи його віку.
8. Врахування індивідуально-психологічних особливостей індивіда (динаміки втомлюваності, темпу діяльності, інтересів дитини, контактності, особливостей темпераменту, характеру, самооцінки тощо).
9. Підтримка позитивної мотивації протягом усього обстеження.
10. Врахування та прийняття до уваги під час обстеження тісного взаємозв'язку всіх психічних процесів, станів та їх проявів. З'ясування структури дефекту,

виокремлення первинних та вторинних відхилень.

11. Спрямованість обстеження на діагностику як актуального рівня, так і на зону найближчого розвитку.

12. Виявлення під час обстеження не лише недоліків психіки дитини, а й рівнів її досягнень та розвитку.

13. З'ясування ставлення дитини до тих чи інших психологічних проблем, усвідомлення нею своїх вад, прагнення їх позбутися та віри у можливість позитивних змін.

Етапи проведення психодіагностичного обстеження:

1. Запит, завдяки якому формулюється мета обстеження.
2. Збір анамнезу – відомостей про особливості психофізичного розвитку дитини до моменту обстеження, зібраних у батьків.
3. Збір інформації про дитину від педагогів.
4. Спостереження за дитиною у різних ситуаціях.
5. Складання програми психодіагностичної діагностики, яка містить мету, перелік методик, обладнання, опис умов та режиму обстеження.
6. Встановлення контакту, творення доброзичливих, довірливих стосунків.
7. Бесіда з дитиною на предмет з'ясування кола її інтересів та ставлення до проблеми.

Реалізація програми психологічного обстеження з фіксацією результатів у протоколі.

8. Опрацювання результатів обстеження.

9. Первинна інтерпретація результатів окремо за кожною методикою.

10. Цілісна інтерпретація результатів, при якій беруться до уваги відомості з анамнезу та спостережень.

11. Складання психологічного діагнозу.

Рекомендації за результатами психодіагностичного обстеження

↪ обстеження на психолого-медико-педагогічній консультації на предмет направлення до спеціальної школи, умови навчання та виховання якої відповідають потребам дитини;

↪ направлення до лікаря-психіатра, який після медичного обстеження визначить медичний діагноз і призначить лікування;

↪ індивідуальне навчання на певний термін, протягом якого завдяки використанню спеціальних корекційних психолого-педагогічних прийомів долається певна проблема;

↪ консультацію для батьків, педагогів щодо психологічних особливостей дитини та змісту індивідуального підходу до неї;

↪ психокорекційні заняття;

↪ психопрофілактичну роботу.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДІАГНОЗ

Однією з найбільш розроблених теоретичних схем психологічного діагнозу і сьогодні залишається запропонована відомим польським психологом Янушем Рейковським (Reykowski, 1966), який виділяє чотири основні напрями в роботі психодіагноста.

1. Аналіз та характеристика особливостей поведінки обстежуваного.

2. Здійснення діагнозу процесів регуляції діяльності або вивчення психічних процесів, завдяки яким здійснюється діяльність.

3. Здійснення діагнозу механізмів регуляції, механізмів психічних процесів, від яких залежить їх протікання — діагностика систем нервових зв'язків.

4. Діагностика генезису механізмів регуляції або відповідь на питання про те, як і в яких умовах формувалася психіка даного індивіда.

Під діяльністю розуміють процес, спрямований на певний результат. При діагнозі діяльності Рейковський пропонує розрізняти аспект інструментальний (якість, швидкість і адекватність дій) та аспект стосунків, тобто ті характеристики, які виражають відношення суб'єкта до виконуваних ним дій, до оточення і до самого себе. Завдання психологічного діагнозу не лише в тому, аби виявити, які

дії протікають помилково, але також і те, в яких діях індивід може бути успішний.

Важливим у розумінні особливості психологічного діагнозу є співвідношення діагнозу медичного і діагнозу психологічного. Основне в медичному діагнозі – визначення і класифікація наявних проявів захворювання, які з'ясовуються через їх зв'язок з типовим для даного синдрому патофізіологічним механізмом. При постановці медичного діагнозу зазвичай не виникає питання про те, що саме викликало ті чи інші розлади, оскільки відповідь міститься у готовій етіологічній характеристиці хвороби (Watson, 1963; Sanocki, 1978; і ін.).

Відомо, що значна частина діагностичних методик розроблялася відповідно до потреб клініки. Тому найбільш розробленими в сучасній психодіагностиці вважаються уявлення про клініко-психологічний діагноз. Узагальнюючи погляди різних дослідників, А. Льовіцький до основних завдань клініко-психологічного діагнозу відносить опис порушень поведінки, що виявляються обстежуваним в його професійному, родинному житті, спілкуванні з людьми, а також ті, що виявляються в ході дослідження; визначення психологічних механізмів в генезі наявних порушень, а саме: порушення зумовлені ситуаційними або особистісними чинниками; у якій мірі розлади індивіда детерміновані органічними чинниками, а в якій - психологічними (Lewicki, 1969, 81).

Клінічний і психологічний діагнози не повинні конкурувати один з одним. А. Льовіцький (1969), підкреслюючи необхідність співпраці лікарки і психолога, відзначає, що у ряді випадків психологічний діагноз повинен ґрунтуватися на клінічному. У клінічному діагнозі психолог знаходить відомості про ті або інші розлади, які можуть «психологічним дорогою» вплинути на порушення поведінки. У свою чергу лікарка повинна враховувати дані, отримані психологом. Це дозволяє здолати досить типовий для медичного мислення прямий перехід від властивостей нервової або ендокринної системи, конституції, темпераменту до особливостей особи, відновити найважливіше з втрачених при такому переході ланок – формування психічних властивостей особи. Так, виявлене у хворого епілепсією органічне ураження головного мозку (клінічний діагноз) нерідко розглядається як причина змін особистості. При цьому ігнорується те, що хворий знаходиться в складній соціальній ситуації, соромиться проявів хвороби, порушується його контакт з людьми, що разом з іншими чинниками і визначає риси так званої «епілептичної особи».

Психологічний діагноз не обмежується констатацією, але обов'язково включає передбачення і вироблення рекомендацій, які витікають з аналізу всієї сукупності даних, отриманих в ході обстеження відповідно до його завдань. Таким чином, психологічний діагноз – кінцевий результат діяльності психолога, спрямованої на опис і з'ясування сутності індивідуально-психологічних

особливостей особи з метою оцінки їх актуального стану, прогнозу подальшого розвитку і розробки рекомендацій, визначених метою дослідження.

Деколи однозначність, що не завжди досягається в психологічному діагнозі, а також помилки вважаються наслідком недосконалості психодіагностичних методик. Джерелами неточностей, помилок в діагнозі вважається недостатність часу, відпущеного на обстеження, відсутність надійних джерел інформації про випробовуваного, низький рівень знань про закони порушень поведінки.

З.Плевицка (Plewiska, 1980) виділила дві основні групи причин діагностичних помилок. Це помилки, пов'язані із збором даних та їх переробкою. До першої групи помилок відносяться:

- помилки спостереження (наприклад, «сліпота» на важливі для діагнозу риси, прояви особи; спостереження рис в спотвореній якісно або кількісно формі);
- помилки реєстрації (наприклад, емоційна забарвленість записів в протоколі, що свідчить швидше про відношення психолога до обстежуваного, ніж про особливості його поведінки; випадки, коли абстрактна оцінка видається за наочну, відмінності в розумінні одних і тих же термінів різними людьми); помилки інструментальні виникають внаслідок невміння користуватися апаратурою і іншою вимірювальною технікою як в технічному, так і в інтерпретаційному аспекті.

Основні помилки в переробці, інтерпретації даних:

- а) ефект «першого враження» - помилка, заснована на переоцінці діагностичного значення первинної інформації;
- б) помилка атрибуції – приписування обстежуваному рис, яких у нього немає, або розгляд нестабільних рис як стабільні;
- в) помилка помилкової причини;
- г) пізнавальний радикалізм – тенденція до переоцінки значення робочих гіпотез і небажання шукати кращі рішення;
- д) пізнавальний консерватизм – гранично обережне формулювання гіпотез.

КЛАСИФІКАЦІЯ ПСИХОДІАГНОСТИЧНИХ МЕТОДІВ

1. Класифікація методів психодіагностики за ступенем впливу дослідника на результат дослідження

Психодіагностичні методи об'єднують в групи на різних підставах. Розглянемо деякі найбільш поширені класифікації методів психодіагностики. Й.Шванцаре об'єднує психодіагностичні методи в групи на наступних підставах:

1. за використовуваним матеріалом (вербальні, невербальні, маніпуляційні, тести "паперу і олівця" і так далі);

2. за кількістю отримуваних показників (прості і комплексні);
3. тести з "вірним" рішенням і тести з можливістю різних відповідей;
4. за психічною активністю випробовуваних:
 - *інтроспективні* (повідомлення випробовуваного про особистий досвід, стосунки): анкети, бесіда;
 - *екстраспективні* (спостереження і оцінка різноманітних проявів);
 - *проективні* – випробовуваний проектує властивості особи які не усвідомлюються (внутрішні конфлікти, приховані потяги і ін.) на малоструктуровані, багатозначні стимули;
 - *виконавчі* – випробовуваний здійснює яку-небудь дію (перцепцію, моторну дію), кількісний рівень і якісні особливості якої є показником інтелектуальних і особистісних рис.

2. Класифікація за В.К.Гайде, В.П.Захаровим.

Автори цих класифікацій об'єднують психодіагностичні методи на наступних підставах:

1. **за якістю:** стандартизовані, нестандартизовані;
2. **за призначенням:**
 - загальнодіагностичні (тести особистості за типом опитувальників Р. Кеттелла або Г.Айзенка, тести загального інтелекту);
 - тести професійної придатності;
 - тести спеціальних здібностей (технічних, музичних, тести для пілотів);
 - тести досягнень;
3. **за матеріалом, яким оперує випробовуваний:**
 - бланкові;
 - предметні (кубики Кооса, "складання фігур" з набору Векслера);
 - апаратурні (для вивчення особливостей уваги тощо);
4. **за кількістю обстежуваних:** індивідуальні і групові;
5. **за формою відповіді:** усні і письмові;
6. **за провідною орієнтацією:** тести на швидкість, тести потужності, змішані тести. У тестах потужності завдання важкі і час виконання не обмежений; дослідника цікавить як успішність, так і спосіб рішення задачі;
7. **за ступенем однорідності завдань** гомогенні і гетерогенні (відрізняються тим, що в гомогенних завдання схожі один з одним і застосовуються для виміру особистих та інтелектуальних властивостей; у гетерогенних тестах завдання різноманітні і застосовуються для оцінки різноманітних характеристик інтелекту);
8. **за комплексністю:** ізольовані тести і тестові набори (батареї);

9. за характером відповідей на завдання: тести із вказаними відповідями, тести звільними відповідями;

10. Тести особистості та інтелектуальні тести;

11. За характером розумових дій: вербальні, невербальні.

3. Класифікація за О.О.Бодальовим, В.В.Століним.

Методи об'єднуються в групи на підставах:

1. за характеристикою методичного принципу, який лежить в основі даного прийому:

- об'єктивні тести (у яких можлива правильна відповідь, тобто правильне виконання завдання);
- стандартизовані самозвіти;
- тести-опитувальники, відкриті опитувальники;
- шкальна техніка (семантичний диференціал Ч. Осгуда), суб'єктивна класифікація;
- індивідуально-орієнтовані техніка (ідеографічні) типу ролевих репертуарних решіток;
- проективна техніка;
- діалогічна техніка (бесіди, інтерв'ю, діагностичні ігри).

2. В залежності від міри залученості в діагностичну процедуру самого психодіагноста та його впливу на результат психодіагностики:

- об'єктивні. Характеризуються мінімальним ступенем залученості психодіагноста в процедуру проведення, обробки і інтерпретації результату;
- діалогічні. Характеризуються великим ступенем залученості. Міра залученості характеризується впливом досвіду, професійних навичок особистості експериментатора, самою діагностичною процедурою.

ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ТЕСТУ

У вітчизняній і зарубіжній літературі представлена величезна різноманітність визначень поняття психологічного тесту. Нижче приведені деякі з них.

Тест – стандартизоване, часто обмежене в часі випробування, призначене для встановлення кількісних і якісних індивідуально-психологічних відмінностей. Під тестом розуміється специфічний інструмент для оцінювання психологічних якостей особистості. Він складається з сукупності завдань або питань,

пропонованих в стандартних умовах і призначених для виявлення часткових типів поведінки. Всі ці визначення містять наступні спільні

1. тест – один з методів вимірювання в психодіагностиці поряд з такими, як проектні методи, стандартизовані самозвіти, інтерв'ю, апаратні методи тощо;
2. це метод вимірювання властивостей особистості і особливостей інтелекту;
3. це метод вимірювання, який характеризується високим ступенем об'єктивності, надійності і валідності.

Об'єктивність, валідність і надійність – вимоги, яким повинен відповідати кожен тест.

Добитися об'єктивності психологічного тесту можна при виконанні наступних умов:

1. одноманітність процедури проведення тесту;
2. одноманітність оцінки результатів тесту;
3. визначення норми виконання тесту для порівняння з показниками, отриманими в результаті обробки конкретних даних.

Ці три умови називають етапами стандартизації психологічного тесту.

Етапи стандартизації

На етапі розробки тесту, а також будь-якого іншого методу проводиться процедура стандартизації, яка включає три етапи.

Перший етап стандартизації психологічного тесту полягає в створенні одноманітної процедури тестування. Вона включає визначення наступних моментів діагностичної ситуації:

1. умови тестування (приміщення освітлення і ін. зовнішні фактори). Очевидно, що обсяг короткочасної пам'яті краще вимірювати (наприклад, за допомогою субтесту повторення цифрових рядів у тесті Векслера), коли немає зовнішніх подразників, таких як сторонні звуки, голоси тощо.

2. Зміст інструкції і особливості її пред'явлення (тон голосу, паузи, швидкість мови). Наприклад, в тесті "10 слів" кожне слово потрібно пред'являтися через певний інтервал часу в секундах.

3. наявність стандартного стимульного матеріалу. Наприклад, достовірність отриманих результатів суттєво залежить від того, чи пропонуються респонденту виготовлені саморобні карти Г.Роршаха чи стандартні – з певною колірною гаммою і колірними відтінками.

4. Тимчасові обмеження виконання даного тесту. Наприклад, для виконання тесту Равена дорослому респонденту дається 20 хвилин.

5. Стандартний бланк для виконання даного тесту. Використання стандартного бланку полегшує процедуру обробки.

6. Врахування впливу ситуативних змінних на процес і результат тестування. Під змінними мається на увазі стан досліджуваних (втомля, перенапруга,

тривожність тощо), нестандартні умови тестування (погане освітлення, відсутність вентиляції і ін.), переривання тестування.

7.Врахування впливу поведінки діагноста на процес і результат тестування. Наприклад, схвально-заохочувана поведінка експериментатора під час тестування може сприйматися респондентом як підказка "правильної відповіді".

8.Врахування впливу досвіду респондента в тестуванні. Природно, що респондент, який вже не вперше проходить процедуру тестування, подолав відчуття невідомості і виробив деяке ставлення до тестової ситуації, буде виконувати завдання спокійніше.

Другий етап стандартизації психологічного тесту полягає в створенні одноманітної оцінки виконання тесту: стандартній інтерпретації отриманих результатів і попередньої стандартної обробки. Цей етап передбачає також порівняння отриманих показників з нормою виконання цього тесту для даного віку (наприклад, в тестах інтелекту), статі тощо.

Третій етап стандартизації психологічного тесту полягає у визначенні норм виконання тесту.

Норми розробляються для різного віку, професії тощо. Норми необхідні при інтерпретації тестових результатів (первинних показників) як еталон, з яким порівнюються результати тестування. Наприклад, в тестах інтелекту отриманий первинний показник IQ співвідноситься з нормативним IQ (43, 44, 45 балів за тестом Равена). Якщо отриманий IQ респондента вище нормативного, (дорівнює 60 балам у тесті Равена), можна говорити про високий рівень розвитку інтелекту респондента.

ДЕЯКІ ВИДИ НОРМ

Шкільні норми	Розробляються на основі тестів шкільних досягнень або тестів шкільних здібностей. Вони встановлюються для кожного шкільного ступеня і діють на всій території країни.
Професійні норми	Встановлюються на основі тестів для різних професійних груп (наприклад, механіків різного профілю, друкарів і ін.).
Локальні норми	Встановлюються і застосовуються для вузьких категорій людей, і характеризуються наявністю загального: віку, статі, географічного району, соціо-економічного статусу і ін. Наприклад, для тесту Векслера норми обмежені віковими рамками.
Національні норми	Розробляються для представників даної народності, нації, країни в цілому. Необхідність таких норм визначається конкретною культурою, моральними вимогами і традиціями кожної нації.

Визначення норм для тесту

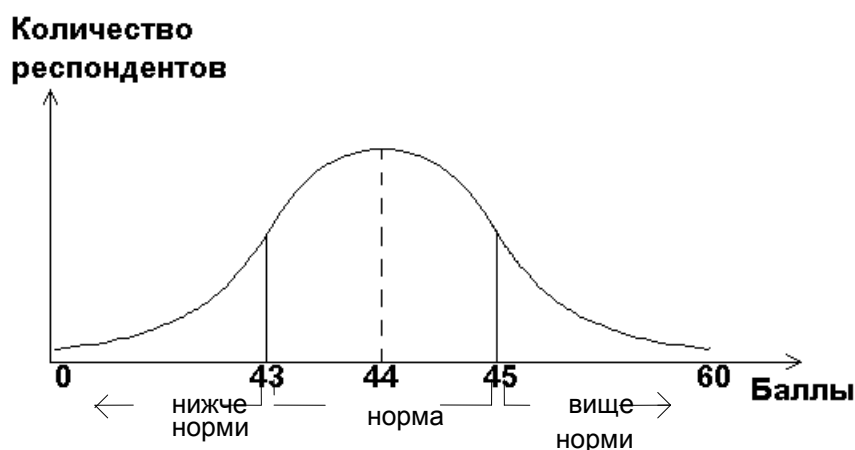
На етапі створення тесту формується деяка група випробовуваних, на якій проводиться даний тест. Середній результат виконання цього тесту в даній групі прийнято вважати за норму. Середній результат – це діапазон значень (див. мал. 1: зона середніх значень – 43, 44, 45 балів). Існують певні правила формування такої групи випробовуваних, або, як її інакше називають, **вибірки стандартизації**.

Правила формування вибірки стандартизації:

1. вибірка стандартизації повинна складатися з респондентів, на яких в принципі орієнтований даний тест, тобто, якщо тест орієнтований на дітей (наприклад, тест Амтхауера), то і стандартизація повинна проходити на дітях даного віку;

2. вибірка стандартизації має бути репрезентативною, тобто являти собою зменшену модель популяції по таких параметрах, як вік, стать, професія і так далі. Під популяцією розуміється, наприклад, група дошкільників 6-7 років, керівників, підлітків тощо.

Розподіл результатів, отриманих при тестуванні випробовуваних вибірки стандартизації, можна змалювати за допомогою графіка – **кривої нормального розподілу Гауса**. Цей графік показує, які значення первинних показників входять в зону середніх значень (у зону норми), а які вище і нижче за норму. Наприклад, на малюнку 1 змальована крива нормального розподілу для тесту "Прогресивні матриці Равена".

Мал. 1. Крива нормального розподілу

Первинні показники за даними різних тестів не можна порівнювати, тому що тести мають різну внутрішню будову. Наприклад, IQ, отриманий за допомогою тесту Векслера, не можна порівнювати з IQ, отриманим за допомогою тесту

Амтхауера, тому що ці тести досліджують різні особливості інтелекту і IQ як сумарний показник по субтестах складається з показників різних за будовою та змістом субтестів.

ВАЛІДНІСТЬ

Всі методи психологічної діагностики, починаючи із стандартизованих і закінчуючи нестандартними, спрямовані на вимірювання властивостей особистості і особливостей інтелекту.

Кожен метод призначений для виміру якої-небудь властивості, що і визначає сутність цього методу. Відомості про ступінь, в якому тест дійсно вимірює те, для чого він призначений, входять в поняття **валідності**. Наприклад, методика "Кільця Ландольта" призначена для виміру таких властивостей уваги, як концентрація, перемикання. В психології існують визначення понять концентрації уваги та її перемикання. Вважається, що висновки, сформульовані на підставі результатів тестування за допомогою "Кільця Ландольта", цілком відображають зміст визначень цих властивостей уваги. Значить, ця методика дійсно вимірює те, для чого вона призначена.

Поняття валідності об'єднує багато різних типів.

Практична валідність характеризує тест не стільки з боку його психологічного змісту, скільки з точки зору його цінності відносно досягнення певної практичної мети (прогнозування, діагности). Виділяють підтипи практичної валідності: прогностична і співпадаюча. Тест з високою прогностичною валідністю дозволяє зробити прогноз, наскільки успішно випробовуваний виконуватиме певну діяльність згодом. Тест з високою співпадаючою валідністю дозволяє відповісти на питання: "Яка вірогідність того, що індивід X володіє даною властивістю?"

Валідність за об'ємом відображає ступінь, в який об'єм тесту вибірково репрезентує той клас ситуацій або навчального матеріалу, щодо якого мають бути зроблені висновки. Валідність за об'ємом показує, в якому об'ємі, якою мірою психічна властивість відображена в методиці.

Оцінна валідність виражає ступінь кореляції (відповідності) між показниками, отриманими випробовуваними по даному методу, і оцінками вимірювальної властивості з боку експертів. Наприклад, при валідації (перевірці тесту на валідність) тестів оцінки розумових здібностей школярів як експерти зазвичай виступають вчителі.

Зовнішня валідність означає, що враження, яке створюється у неспеціалістів при знайомстві із стимульним матеріалом і суто зовнішньою

стороною тестування, відповідає заявленому вмісту методу. Ефективна методика може бути створена, якщо вона проходила всі етапи валідації.

НАДІЙНІСТЬ

Про високу надійність методу говорять у тому випадку, коли метод точно вимірює ту властивість, для вимірювання якого він призначений. Визначають наступні критерії точності:

1. при повторному застосуванні методу до тих самих випробовуваних в одних і тих же умовах через певний інтервал часу результати обох тестувань суттєво не розрізняються між собою.

2. Дії випадкових сторонніх факторів не здійснюють суттєвого впливу на результати тестування.

3. При повторному застосуванні методу до тих же самих випробовуваних через певний інтервал часу в змінених умовах (інший експериментатор, стан респондента та ін.) результати двох тестувань суттєво не відрізняються між собою.

Існують різні **методи оцінки надійності**.

Ретестовий метод – повторне тестування вибірки випробовуваних одним і тим же тестом через певний інтервал часу за одних і тих же умов. Часовий інтервал залежить від віку (наприклад, у маленьких дітей зміни можуть статися протягом одного місяця), а також подій, що відбуваються з випробовуваним в житті.

За індекс надійності береться коефіцієнт кореляції між результатами двох тестувань. Отримана висока кореляція може бути результатом тренуваності випробовуваного на завданнях подібного типу; низька кореляція може бути результатом змін, що сталися з випробовуваним, а також може свідчити про ненадійність тесту.

Надійність взаємозамінних форм – повторне тестування вибірки випробовуваних паралельною формою тесту через мінімальний інтервал часу за одних і тих же умов.

За індекс надійності береться коефіцієнт кореляції між результатами тестування двома паралельними формами тесту. Високий коефіцієнт кореляції і великий інтервал між двома випробуваннями свідчать про високу надійність тесту.

Можливий обман з боку випробовуваного, його досвідченість. Події, що сталися в інтервалі між тестуваннями, особливо не впливають (як в ретестовому методі) на ступінь надійності тесту.

Вимоги до побудови паралельних форм:

1. паралельні форми мають бути незалежно побудованими тестами та відповідати одним і тим же вимогам;
2. повинні містити однакову кількість завдань із схожим ступенем складності;
3. еквівалентність паралельних форм необхідно перевіряти ретестовим методом.

Метод розщеплення полягає в тому, що тест розбивають на дві однакові частки. Респондент виконує завдання цих двох часток протягом одного сеансу з отриманням двох результатів (наприклад, тест Равена містить дві частки: парні і непарні завдання).

Індексом надійності є коефіцієнт кореляції між результатами тестування двома цими частками. Він називається **коефіцієнтом внутрішньої узгодженості тесту**.

ПРОЕКТИВНИЙ МЕТОД

Сутність проєктивного методу полягає у створенні експериментальної ситуації, за якої допускається безліч можливих інтерпретацій під час її сприймання. За кожною такою інтерпретацією передбачається унікальна система особистісних характеристик, у тому числі й особливостей когнітивного стилю суб'єкта. Цей метод забезпечується сукупністю проєктивних методик або проєктивних тестів. Основна ознака проєктивних методик – використання неоднозначних, нечітко визначених стимулів, які обстежуваний має інтерпретувати, розвивати, доповнювати, конструювати тощо.

Вперше процес проєкції ситуації зі стимулами, що допускають різноманітні інтерпретації, розглянув Г. Мюррей. Він визначив проєкцію як природну тенденцію людини діяти під впливом своїх потреб, інтересів, внутрішньо-емоційного стану, власне всього психічного змісту.

У практичній діяльності психолога проєктивні методики дають змогу вирішувати переважно такі завдання:

- налагодження контакту з обстежуваним, особливо з дитиною, тим більше, якщо вона не говорить;
- отримання загальної орієнтовної картини особистісних та індивідуально-психологічних особливостей;
- отримання первинної інформації про прояви особистості, які недостатньо або зовсім не контролюються свідомістю.

Численні дослідження дитячих малюнків свідчать, що у розвитку малювання є чіткі вікові стадії, що змінюють одна одну в певній послідовності. При порушеннях розумового розвитку спостерігається запізнення у процесі переходу

дитини з однієї стадії на іншу, тобто "зупинка" на ранніх стадіях малюнка. Ця закономірність дає змогу певною мірою оцінити навіть розумовий розвиток за допомогою малюнкових тестів.

Застосування таких тестів з метою виявлення особливостей особистості дитини засновано також на принципі проєкції" тобто на виявленні переживань, уявлень, бажань дитини тощо. Малюнок – це повідомлення, зашифроване в образах. Завдання психолога полягає в тому, щоб грамотно розшифрувати його, зрозуміти, що говорить піддослідний через малюнок.

Для діагностичного використання малюнків дуже важливо, аби вони відображали, насамперед, не свідомі установки людини, а її несвідомі імпульси та переживання. Саме тому вважають, що малюнкові тести важко "підробити", уявляючи себе у них не таким, який ти є насправді.

Незважаючи на те, що не всі спеціалісти малюнкові методики сприймають як справжні наукові тести, а інші, хоча і визнають їх психологічними тестами, надають їм другорядного значення, психологи-практики мало переймаються їх недостатньою "науковістю". Для них більш значущою є та безперечна користь, яку малюнкові тести дають у роботі з клієнтами. Однак, слід враховувати специфіку використання такого виду досліджень у роботі з різними категоріями дітей, також повні обмеження в їх застосуванні й пам'ятати, що ці тести дають підстави для обґрунтованих передбачень, а не для безапеляційних суджень.

Перевага малюнкових методик, як і всіх проєктивних, полягає в їх високій інформативності, при цьому вони досить прості для виконання, займають небагато часу й не потребують спеціальних матеріалів, окрім олівця й аркуша паперу. Додатковою перевагою такого методу досліджень є їх природність, наближеність до звичних видів людської діяльності. На відміну від інших тестів, малюнкові методики можуть використовуватися багаторазово і часто, не втрачаючи при цьому діагностичного значення. Такі тести застосовують у роботі з клієнтами різного віку: від дошкільника до дорослого включно. Це дає змогу використовувати їх для контролю динаміки стану і спостереження за психологічним розвитком протягом тривалого часу. Але слід зазначити: психологічна дослідницька практика свідчить, що дитячі малюнки - найправдивіші та найдостовірніші, оскільки дитина ще не вміє враховувати у власних малюнках соціальні установки, моральні суспільні норми тощо.

Добре відомі й поширені на практиці методики, за допомогою яких можна отримати характеристику як загальних інтелектуальних, особистісних й емоційних особливостей дитини-логопата, так і її ставлення до різних життєвих сфер (сімейної, соціальної, міжособистісної, сексуальної тощо). Це тести "Малюнок людини", "Неіснуюча тварина" та розроблені О.Л. Венгер оригінальні модифікації: "Зла тварина", "Щаслива тварина", "Нещаслива тварина", "Малюнок

сім'ї" (три варіанти), "Дерево", "Вільний малюнок", "Автопортрет", "Конструктивний малюнок людини з геометричних фігур".

Вважаємо за потрібне зазначити, до яких психологічних особливостей названі вище методики є найчутливішими:

- рівень загального розумового розвитку;
- перевага раціонального або емоційного підходу до дійсності;
- рівень психомоторного тону, підвищена або понижена рухова активність, астенія;
- недостатність самоконтролю і планування дій, імпульсивність;
- підвищена емоційна лабільність або, навпаки, ригідність;
- тривожність (як особистісна властивість) і тривога (як стан на момент обстеження);
- наявність страхів;
- депресивні тенденції;
- особливості реакції на стрес;
- агресивність (із можливістю диференціювати такі її форми, як фізична і вербальна, захисна, невротична агресія);
- екстравертність або, навпаки, інтровертність;
- демонстративність;
- незадоволеність потреби у спілкуванні;
- аутизація, запобігання спілкування;
- ступінь соціалізованості й конформності;
- антисоціальні тенденції;
- ставлення до сексуальної сфери;
- ставлення до сімейної сфери загалом і до окремих членів сім'ї зокрема.

Слід зауважити, що відмінна особливість стимульного матеріалу проєктивних методик полягає в його неоднозначності, невизначеності, малоструктурованості, що є необхідними умовами принципу проєкції. У процесі взаємодії зі стимульним матеріалом відбувається його структурування, під час якого обстежуваний відображає проєкцію свого внутрішнього світу: потреби, конфлікти, тривогу, страхи тощо. Тестування за допомогою проєктивних методик – замасковане тестування, адже респондент не здогадується, що саме у його відповіді є предметом інтерпретації експериментатора. Проєктивні методики менше піддаються фальсифікаціям, ніж опитувальники, побудовані на даних про індивіда.

ПСИХОДІАГНОСТИКА РИС ОСОБИСТОСТІ

Психодіагностика особистості здійснюється, як правило, за допомогою особистісних опитувальників. Особистісні опитувальники – це класичний зразок суб'єктивного діагностичного підходу. Це широка група психодіагностичних методик, завдання яких представлені у вигляді запитань чи тверджень.

Прототипом сучасних особистісних опитувальників вважається розроблений Р.Вудвортсом (1917 р.) „Бланк даних про особистість”. За минулі десятиліття опитувальники одержали найширше поширення в діагностичних дослідженнях в усьому світі.

Особистісні опитувальники представляють собою перелік запитань чи тверджень, на які обстежуваний повинен відповісти у відповідності з тим, наскільки дане твердження вірне по відношенню до нього. Кількість запитань значно варіює. В окремих опитувальниках 20 завдань, в інших – декілька сотень (наприклад, ММРІ складається з 550 тверджень).

Опитувальники можна поділити згідно **діагностичної спрямованості**:

- Опитувальники рис особистості (Кеттел).
- Опитувальники типологічні (Айзенк).
- Опитувальники мотивів (Едвардс).
- Опитувальники інтересів.
- Опитувальники цінностей.
- Опитувальники установок.
- Факторні опитувальники (Кеттел).
- Емпіричні опитувальники, створені за критеріальним принципом (ММРІ).

На початку ХХ ст., з подачі **Россолімо**, людина як об'єкт дослідження постає у вигляді набору параметрів, які цей дослідник назвав *профілем особистості*. Це було зроблено в його роботі «Психічні профілі» (1910) з метою прогнозування поведінки людини в звичайних ситуаціях. При цьому кожен показник з профілю називався *рисом*.

За походженням та сферою застосування виділяють три класи рис:

1. Конституціональні риси (обумовлені властивостями організму, що задають обмеження для максимально широкого класу ситуацій).
2. Індивідуальні риси (обумовлені досвідом життєдіяльності в певних, відносно широких, соціально-нормативних ситуаціях).
3. Особистісні риси (обумовлені внутрішньою роботою особистості над аналізом та прогнозуванням власної поведінки).

При проведенні діагностичного вивчення особистості слід пам'ятати, що всі дані, котрі отримані за допомогою особистісних опитувальників, мають *імовірно-орієнтуюче* значення, вони не є готовою істиною про суб'єкта, а основою для подальшого вивчення особистості.

Риси особистості. Під рисами особистості варто розуміти стійкі особливості людини, що виявляються протягом тривалого часу і мало змінюються в різних життєвих ситуаціях.

Основні підходи до психодіагностики темпераменту особистості.

У вивченні темпераменту виявилися два підходи до його дослідження:

- структурний,
- типологічний.

Структурний підхід. Його представники описують темперамент через набір ознак, рис особистості.

Наприклад, для сангвінічного темпераменту позитивними рисами є висока рухливість, легка соціальна пристосованість (соціабельність), для меланхолічного темпераменту властива висока чутливість. Іншими рисами особистості володіють представники холеричного і флегматичного темпераментів. Отже, кожний з 4-х типів темпераменту (у класичному його варіанті) має визначені ознаки, що у структурованому вигляді описані Айзенком.

Структурний підхід до вивчення темпераменту найбільше яскраво виявляється в експериментальних дослідженнях прихильників теорії рис (Олпорт, Кеттел, Айзенк).

В експериментальній психології найбільш досліджені такі риси особистості як: екстраверсія – інтроверсія; конформізм – домінантність; тривожність, імпульсивність та ін.

Ці риси особистості певною мірою властиві кожній людині. Кількісна їх виразність різна в різних темпераментах.

Таким чином, відповідно до теорії рис поведінка людей детермінована в основному не життєвими ситуаціями, а особистісними характеристиками індивідів. Люди розрізняються між собою за мірою виразності визначених особистісних рис, що значно впливають на їхню поведінку.

Один з творців теорії рис **Г.Олпорт**, зробив спробу розкласти складну складову особистості на вимірювані дослідним шляхом елементи. Ним розроблені й опубліковані ще в 1931 році *тести виміру ціннісних орієнтацій людей*. Представлені як основні альтернативні напрямки ціннісних орієнтацій, ці цінності властиві в різній мірі всім людям, і є на думку Олпорта, стрижневими в людському житті. У різних людей спостерігаються різні комбінації ціннісних орієнтацій як рис особистості. Кількісна виразність виділених Олпортом цих рис може бути зображена графічно у вигляді профілю ціннісній орієнтації обстежуваного.

Істотно інший напрямок у психології рис особистості відкрився завдяки статистичному методу, відомому як факторний аналіз (комплекс аналітичних методів, що дозволяють виявити сховані ознаки і перетворити їх у більш просту і

змістовну форму). Видатними представниками даного кількісного методу є Кеттел, Айзенк і їхні прихильники.

Так, у своїх дослідженнях Айзенк, застосувавши метод факторного аналізу, вивів усього лише **три незалежних один від одного фактори, що мають психофізіологічну основу, і є достатніми для повного опису особистості:**

- **екстравертованість** (екстраверсія-інтроверсія). Екстраверсія припускає товариськість, напористість, активність, оптимістичність. Інтроверсія – є не протилежність екстраверсії, а відсутність екстраверсії.

- **нейротизм** (емоційна стійкість – емоційна нестійкість). Відображає здатність індивіда пристосовуватися до життя, протистояти життєвим стресовим ситуаціям.

- **психотизм** – відображує особливі психічні якості індивіда.

Типологічний підхід. Представники типологічного підходу вважають, що існує низка типів темпераменту, хоча також розходяться в думці про їхнє число.

У чистому виді типи темпераменту не існують. Між чотирма типами темпераменту розташовуються до 16 проміжних форм, як варіації основних типів.

Крім того, варто враховувати, що прихильники типологічного підходу виділені ними типи темпераменту наділяють тими ж характерологічними ознаками і властивостями вищої нервової діяльності, якими користуються прихильники структурного підходу (екстраверсія-інтроверсія; активність-пасивність; емоційна стійкість-нестійкість).

Типологія темпераменту за Ернстом Кречмером. Відходячи від традиційного розуміння темпераменту (за Гіппократом-Галеном) Е.Кречмер пов'язує темперамент з будовою тіла. Він виділив і описав три типи будови тіла, що найбільш часто зустрічаються. І хоча досить глибокого обґрунтування цієї класифікації їм не запропоновано, нею користуються багато психологів і психіатрів.

Класифікація типів особистості за Кречмером.

1. Астенічний тип – це людина тендітної статури з плоскою грудною клітиною, вузькими плічми, довгими і худими кінцівками, витягнутим обличчям; зі слабкою мускулатурою.

2. Атлетичний тип – розвинутий скелет, мускулатура. Чоловіки цього типу мають середній чи високий ріст, широкі плечі, ставну грудну клітку, пружній живіт.

3. Пікнічний тип – сильно розвинуті внутрішні порожнини тіла (груді, живіт), схильність до ожиріння, при слабкорозвинених м'язах плечового пояса і кінцівок.

Кречмером були виділені 6 груп темпераментів.

Циклотиміки:

- Гіпоманіки – палки, рухливі, веселі.
- Синтонні – практичні реалісти, обдаровані гумористи.
- Важковровні – повільні, схильні до депресії.

Шизотиміки:

- Гіперастеніки – дратливі, нервозні, ніжні.
- Шизотимні – холоднокровно-енергійні, послідовні, спокійно-аристократичні.
- Астеніки – холодні, нервозні, афективно-слабкі, тупі ледарі.
- Атлетики.

Однак у чистому вигляді описані типи конституції людини зустрічаються досить рідко. Найчастіше бувають змішані типи: пікнічно-астенічний, пікнічно-атлетичний, астено-атлетичний.

Е.Кречмер у своїх дослідженнях виявив, що тип будови тіла корелює зі схильністю до цілком визначених психічних захворювань. Так, маніакально-депресивним складом характеру найчастіше відрізняються люди з у край вираженими рисами пікніка; до шизофренічних захворювань більш схильні атлетики й астеніки. Атлетиків він називав циклотиміками, астеніків – шизотиміками.

Кречмер відзначає, що циклотиміки за своїми життєвими установами „тут і зараз” і своєю поведінкою в суспільстві схильні цілком віддаватися навколишньому світу і дійсному моменту. Вони є людьми відкритими. З них виходять такі типи, як діяльні практики і чуттєві шукачі насолод, реалісти і добродушні гумористи.

Життєва установка шизотиміків складається в самозадоволенні, створенні свого внутрішнього життя, ізольованої індивідуальної області, внутрішнього світу, далекого від дійсності.

Типологія особистості К.Юнга.

Виходячи зі свого психоаналітичного вчення про душу, К.Юнг створив типологію особистості, у якій виділив 2 основних типи - екстраверти, та інтроверти.

Інтроверти будують свою поведінку, виходячи з власних ідей, норм і переконань. Їм властива підвищена тривожність, висока чутливість, підвищена чуйність до небезпеки.

Екстраверти прекрасно орієнтуються в зовнішньому світі, у своїй діяльності виходять з його норм і правил поведінки. Їм властива товариськість, ініціативність, гнучкість поведінки, уміння пристосовуватися до вимог суспільства. Предмети і явища зовнішнього світу цікавлять їх більше, ніж власний внутрішній світ.

Ці психологічні типи, на думку Юнга, співіснують у кожній людині. Перевага однієї зі сторін визначає конкретний психологічний тип особистості.

МЕТОД ЕКСПЕРТНОГО ОЦІНЮВАННЯ

Метод експертного оцінювання є одним з різновидів опитування. Відрізняє його від масового опитування те, що респондентами є найкомпетентніші у досліджуваній сфері особи, тобто експерти. Це обумовлює техніку збирання, аналізу та використання інформації.

Особливо зацікавилися дослідницьким потенціалом експертного оцінювання після успішної реалізації Дельфійського проекту, який перевершив за багатьма параметрами (короткочасність, незначна трудомісткість, собівартість процедур) традиційні методики добування інформації. Забезпечили успіх оптимальний підбір експертів, своєчасне і всебічне інформування, ефективність організації всіх етапів оцінювальної діяльності.

У психологічному дослідженні експертне оцінювання можна вважати самостійним методом пізнання і компонентом спостереження, опитування, експерименту, аналізу продуктів діяльності. Експертне (лат. *expertus* - досвідчений) оцінювання (експертиза) - метод отримання узагальненої інформації шляхом оцінювання ситуації, події чи явища групою незалежних експертів. Таку узагальнену інформацію отримують за допомогою експертного опитування, у якому беруть участь фахівці в галузі, яка цікавить дослідника.

При масових опитуваннях чим більшою є вибіркова сукупність, тим краще, оскільки підвищується їх репрезентативність, а в експертному опитуванні збільшення кількості експертів не поліпшує якості інформації. Оптимальна їх кількість – 25-30, а іноді й 10 осіб.

Експертне опитування можна застосовувати при вивченні всіх галузей діяльності, та особливо воно ефективне при діагностуванні, прогнозуванні, оцінюванні станів соціальних об'єктів, прийнятті рішень. Отже, основною проблемою при застосуванні методу експертних оцінок є добір експертів, оскільки від них залежить цінність отриманих результатів. Завданням експерта - компетентного фахівця, що має досвід у конкретній галузі, - є формулювання власної думки про досліджуваний об'єкт або явище за певною шкалою відповідно до передбачених правил.

Найпростішим методом добору експертів є *метод "грудки снігу"*. При використанні його головне - знайти одного фахівця у досліджуваній царині і з'ясувати, хто ще знається на цій проблемі. Успішним результатом є інформація про кількох фахівців, які внесуть свої пропозиції. Ця процедура триватиме доти, доки прізвища не почнуть повторюватися. Після цього підраховують, скільки разів

згадано те чи те прізвище. Осіб, яких згадували найчастіше, включають до складу експертів.

Можна здійснювати добір експертів *документальним методом*, тобто на підставі певних якостей людей, зафіксованих у документах. Це можуть бути публікації з конкретної тематики або посилання на праці певного автора, участь у роботі різних рад, науковий ступінь та звання, стаж роботи за фахом та інші значущі для конкретного дослідження критерії.

При використанні *методу атестації* добір експертів здійснюється голосуванням у спеціально створеній для цього комісії.

Експериментальний метод добору експертів реалізується на підставі тестування або за результатами попередньої роботи експертів.

Для добору експертів можливе використання і методу самооцінки, суть якого полягає у застосуванні спеціальної анкети, відповідаючи на запитання якої, кандидат в експерти демонструє рівень знань та аналітичні здібності.

Експертне опитування поділяють за рівнем стандартизації процедур і технікою роботи. За рівнем стандартизації процедур можливе використання вільного та формалізованого інтерв'ю або анкети з відкритими запитаннями. Залежно від техніки роботи вдаються до:

а) бальних оцінок, коли експерт оцінює ті чи ті чинники у балах або розподіляє їх згідно із заданими критеріями, а бали присвоюють при обробленні даних;

б) рангування, за якого експерт повинен упорядкувати запропоновані об'єкти, надаючи кожному відповідний ранг;

в) парного порівняння, коли із складених дослідником пар суджень експерт у кожній з них вказує ті судження, що переважають за заданим критерієм;

г) послідовного порівняння, що полягає у визначенні експертом важливості кожного чинника порівняно з іншими.

Різновиди експертного оцінювання застосовують на будь-якому етапі дослідження: при визначенні його цілей і задач, побудові і перевірці гіпотез, виявленні проблемних ситуацій, у процесі інтерпретації понятійного апарату, вироблення рекомендацій для обґрунтування адекватності використовуваного інструментарію.

Особливостями експертного оцінювання є циклічність процедури, відсутність прямого контакту експертів, анонімність учасників, оперування кількісними оцінками і їх аргументацією.

Отже, експертне оцінювання розглядається як процедура отримання оцінки проблеми на основі групової думки експертів. Цей метод є корисним з точки зору нівелювання помилок окремих дослідників (експертів) і вироблення єдино-правильної позиції чи прийняття кваліфікованого рішення.

МЕТОД КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ

Із 20-х років ХХ ст. у соціології і психології, крім інтуїтивно-якісного підходу, при вивченні документів (офіційної та особистої документації, у т. ч. листів, автобіографій, щоденників, фотографій, матеріалів масової комунікації, літератури і мистецтва) почали застосовувати кількісні методи.

Традиційним методом можна проаналізувати обмежену кількість документальних джерел, бо він досить суб'єктивний. Інтенсивний розвиток засобів масової інформації, обсягів друкованої продукції потребував стандартизації методик аналізу документів.

Перші спроби статистичного вимірювання змісту матеріалів засобів масової інформації були реалізовані у США наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. У перших працях (Дж. Спід, 1893; Д. Вілкокс, 1900) газетні матеріали класифікували за темами (новини, політика, література, релігія, реклама, чутки тощо), потім визначали обсяги шпальт, відведених для цих тем різними виданнями за певний період, що давало підстави для висновків про їх спрямованість тощо.

Одночасно розвивалися загальні теоретичні положення контент-аналізу. У 1926 р. Д. Віллі запропонував використовувати класифікацію газетних матеріалів за різними ознаками (категоріями), сформулював і критерії їх виокремлення: застосування до всіх газетних повідомлень; змога порівнювати випуски різних газет за той самий день, тих самих газет за різний час і різних газет у різний час; забезпечення максимальної точності і зведення суб'єктивізму до мінімуму.

Американські вчені (М. Віллі, Г.-Д. Лассвел) запровадили квантифікацію (лат. *quantum* - скільки і *ficatio* - робимо) – кількісне вираження якісних ознак у числових величинах при дослідженні матеріалів масової комунікації. На цій основі у 40-ві - 50-ті роки ХХ ст. в США сформувався міждисциплінарний метод вивчення документів - контент-аналіз, який надалі поширився і в європейських країнах.

Контент-аналіз (англ. *contents* - зміст і грец. *analysis* - розкладання) - виявлення і дослідження характеристик інформації, які містять тексти і мовні повідомлення.

Сутністю контент-аналізу є систематичне фіксування одиниць досліджуваного змісту та їх квантифікація з різною метою у межах певної концептуальної схеми або теорії, зокрема для дослідження міжособистісних і міжгрупових відмінностей їх специфіки, динаміки в часі.

У СРСР у 20-ті роки ХХ ст. кількісні методи при вивченні документів використовували психологи. Наприкінці 60-х років ХХ ст. цей метод поширився на соціологічні та соціально-психологічні дослідження.

Метод контент-аналізу заснований на принципі повторюваності значеннєвих і формальних елементів у документах (понять, суджень, тем, образів тощо). Застосовують його за достатньої кількості матеріалу для аналізу (документів, автобіографій, листів, фотографій, щоденника великого обсягу), оскільки елементи змісту (одиниці аналізу) повинні забезпечувати статистичну вірогідність.

Цей метод передбачає виділення системи опорних понять (категорій аналізу); пошук індикаторів слів, словосполучень, суджень тощо (одиниць аналізу); статистичне оброблення даних.

Якісно-кількісний аналіз документів має значні можливості для психодіагностування особистості, малих і великих груп. Як емпіричні об'єкти вивчення використовують особисті документи (листи, фотографії, щоденники, автобіографії тощо), матеріали групової, колективної і масової комунікацій (запис розмов, дискусій, нарад, статuti, накази, оголошення, газети, радіопередачі, реклама), продукти діяльності людей, у т. ч. літературу і мистецтво. Контент-аналіз може бути допоміжним методом при обробленні даних, отриманих за допомогою проєктивних методик (ТАТ, тест Роршаха), нестандартизованого інтерв'ю, відкритих питань анкет тощо.

Не всі види документів можна піддавати контент-аналізу через труднощі з формалізацією їх змісту. Об'єкти аналізу повинні відповідати вимогам статистичної значущості і формалізації.

Квантифікація у контент-аналізі еволюціонувала до складніших статистичних засобів. У 1942 р. А. Болдуїн запропонував підрахунок слів у тексті. Наприкінці 50-х років ХХ ст. Ч. Осгуд зі співробітниками збагатив контент-аналіз методикою "зв'язаності символів", у якій було розвинуто принцип, що допомагає виявляти представлені у спеціальних матрицях не випадкові, пов'язані між собою елементи змісту. Ця методика започаткувала введення у контент-аналіз кореляційної техніки, а потім - факторного аналізу. У 60-ті роки ХХ ст. контент-аналіз було комп'ютеризовано. У Масачусетському технологічному інституті почали використовувати "універсальний аналізатор" - комплекс програм аналізу текстових матеріалів для ЕОМ, за допомогою якого підраховують частоту категорій тексту, одержуючи на цій основі різні індекси. Використання ЕОМ у контент-аналізі забезпечує надійність інформації і швидкість аналізу.

Контент-аналіз трансформує якісно представлену інформацію на мову чисел. Для цього необхідно мати об'ємний і змістовний текст та відповідний рівень дослідницької підготовки.

Обмеження контент-аналізу зумовлені тим, що характер інформації визначається задумами її автора і специфікою форм пред'явлення. Тому дослідник може вважати вимисел реальністю або йому бракуватиме істотних даних

унаслідок недостатньої вираженості їх у матеріалі, взятому за об'єкт дослідження. Через неспроможність дослідника адекватно виділити категорії аналізу або врахувати всі варіанти їх словесного вираження можливе перекручування інформації.

У сучасній психологічній практиці контент-аналіз застосовують як основний метод досліджень; складову дослідницьких методів; допоміжну процедуру оброблення даних, отриманих іншими емпіричними способами. У кожному разі здійснюють попередню перевірку вірогідності аналізованого тексту чи усного повідомлення, встановлюють надійність, змістову і критеріальну валідність аналітичної процедури.

Контент-аналіз є поетапним процесом, що передбачає три етапи.

1. Підготовчий етап (розроблення програми аналізу матеріалу). Елементами його є постановка мети дослідження, попередня перевірка адекватності обраного методу особливостям майбутньої роботи, складання класифікатора (опорної схеми для контент-аналізу), підготовка інструкцій для осіб, що беруть участь у реалізації методу, пілотажне дослідження, коригування програми.

Класифікатор є переліком категорій аналізу, індикаторів, прийнятих одиниць відліку, основою алгоритму наступних дій; від його якості залежить ефективність роботи.

Категорії аналізу – ключові елементи дослідницької концепції, значеннєві одиниці, які реєструють відповідно до поставленої мети. Як категорії аналізу дослідник заздалегідь висуває певні проблеми або ідеї, теми. Наприклад, вивчаючи характер людини на підставі інтерв'ю чи анкетування, можна виокремити такі категорії: ставлення до себе, інших людей, діяльності, речей (предметів), природи. Досліджуючи тривожність як властивість особистості, розрізняють її складові: занепокоєння з приводу здоров'я, сімейного стану, кар'єри, фінансового стану тощо. Список категорій повинен бути вичерпним, забезпечувати можливість однозначного співвіднесення частин тексту з конкретною категорією.

Одиниці аналізу (індикатори, ознаки вираження значеннєвих одиниць) є частинами тексту, що характеризуються належністю до певної категорії. Ними можуть бути символи, слова, терміни, словосполучення, ситуації, судження, репліки, інтонації, які дають змогу визначити роль у тексті кожної категорії. Вона може виражатися у тексті по-різному: від окремих символів чи слів до суджень або абзаців. Категорія може бути представлена у негативній (критичній), нейтральній або позитивній формі.

ВІЗУАЛЬНА ПСИХОДІАГНОСТИКА

У момент сприйняття людина, яка спостерігається, є для суб'єкта спостереження сукупністю соціально значущих ознак, завдяки яким в певній культурі традиційно інтерпретуються психологічні властивості і стани. Сприйняття зовнішнього вигляду людини, вираз її емоцій викликає у відповідь емоційні переживання і реакції у людей. Вміння читати виразні рухи передбачає тонке розуміння всіх відтінків і нюансів у виразі обличчя, жесту, пози і рухів тіла іншої людини. Розпізнати індивідуально-психологічні особливості особистості можна за мімікою, пантомімікою, фізіологічними реакціями, що супроводжують емоції – судинними, дихальними, секреторними; за особливостями будови тіла, рисами обличчя, рисунками на кистях, пальцях та іншими природно-біологічними ознаками.

Візуальна психодіагностика досліджує всі зовнішні виявлення вигляду і поведінки людини з метою вивчення її особистісного змісту. Візуальна психодіагностика (термін введено українським психологом Г.В. Щокіним у 1989 р.) є суто прикладним знанням, яке особливо потрібне спеціалістам, що працюють з людьми, для діагностики їх особистісних, індивідуально-типових і професійно важливих якостей.

Практична спрямованість і відносна доступність візуальної психодіагностики, необхідність широкого втілення прикладної психології в різні галузі суспільної діяльності передбачає можливість проведення окремих обстежень особами без спеціальної психологічної підготовки: педагогами, лікарями, керівниками різних рівнів, спеціалістами по роботі з персоналом та ін.

Вивчення і систематизація даних про характерні відмінності зовнішнього вигляду людей їх виразних рухів має довгу історію. Ще з давнини, наприклад, певному типу побудови тіла приписувались різні моральні і психологічні особливості. На основі цього вченими було створено досить багато типологій, заснованих на особливостях тіла будови людини.

Фізіогноміка, френологія, хіромантія, астрологія, графологія це галузі знань, які намагалися за зовнішніми ознаками тих або інших частин тіла, виразними рухами та іншими особливостями поведінки людини виявити її психологічну сутність.

Фізіогноміка (від грец. *physis* – природа, *gnomon* – знаючий) розробляла систему відповідності між рисами обличчя людини та властивостями її характеру, здібностями і талантами. Фізіогноміка виникла в стародавні часи. Засновником її вважають Піфагора, нею займався Аристотель. Вже Аристотель і Платон пропонували визначати характер людини, шукаючи в її зовнішності риси подібності з якою-небудь твариною, а потім ототожнюючи її характер, як у східному гороскопі, з характером цієї тварини. Так, за Аристотелем, товстий, як у бика, ніс означав лінь, широкий ніс з великими ніздрями, як у свині, – дурість; ніс,

як у лева, – важливість; волосся тонке, як вовна в кіз, овець і зайців, – боязливість, волосся тверде, як у левів і кабанів, – хоробрість.

Найбільш відомою стала фізіогномічна система Каспера Лафатера, який вважав основним шляхом пізнання людини вивчення будови голови, конфігурації черепа, міміки і та ін.

Австрійський лікар Ф.І. Галь створив *френологію* – теорію, в якій намагався систематизувати і розвинути далі знання про зв'язок психічних особливостей людини з зовнішньою формою її черепа. Результати вивчення різних виразних рухів знайшли відображення в працях Ч. Дарвіна ("Про вираження відчуття", 1872), В. Бехтерева ("Об'єктивна психологія", 1910), які стверджували, що психологія повинна вивчати не тільки явища свідомості і несвідомого, а й зовнішні прояви діяльності людини, оскільки вони є вираженням її психіки.

У глибині тисячоліть криються джерела *хіромантії* – вчення про зв'язок будови кисті руки, форми пальців, опуклостей і западин, ліній і борозенок на долоні з внутрішньою сутністю людини, її минулим і майбутнім. Хіромантію знали в стародавньому Китаї та Індії, а також у Греції і Римі задовго до нашої ери. Зараз існує навіть сучасна назва – дерматогліфіка, яка вивчає узор на долоні людини, її дані використовуються в криміналістиці, медицині, генетиці, психології, психогенетиці тощо.

У 1965 році під керівництвом академіка Б.Г. Ананьєва в Ленінградському університеті проводилося комплексне дослідження абітурієнтів. Поряд з вимірами тіла молодих людей, включаючи масу тіла, зріст, розміри голови, рук та ін., фіксували малюнок долоні і пальців рук. Природно, в абітурієнтів, як і в будь-якої нормальної людини, коли їм пропонують зробити відбитки пальців, виникало питання: чи не буде це використано на шкоду? Дослідники, звичайно ж, заспокоювали найбільш підозрілих, пояснюючи, що це ніяк не пов'язано з фактом прийому до університету, а має науковий інтерес.

Навіть просте спостереження психологів за абітурієнтами в момент "зняття шкірних показань" виявляло розходження в їхній поведінці. Одні поводитися спокійно, не метушилися, у них не пріли руки, не розширювалися зіниці. Інші виявляли помітне занепокоєння, аж до відмови зняти відбитки пальців. В результаті спостережень за поведінкою абітурієнтів у момент зняття відбитків пальців і одночасної фіксації шкірних візерунків пальців рук дослідники побачили зв'язок між цими, здавалося б, такими далекими особливостями людини. Дійсно, який може бути зв'язок між стресостійкістю і типом шкірного візерунка на пальцях?!

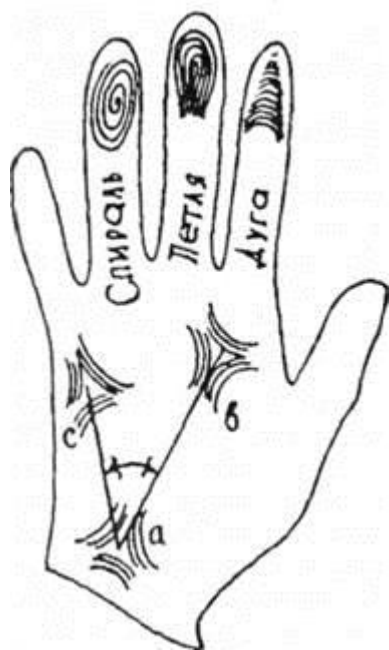
Приблизно через рік (у 1966 р.), коли оброблення даних підійшло до кінця, з'явилася книга Т.І. Гладкової "Шкірні візерунки долоні і ступні мавпи та людини". У ній представлено досить великий статистичний матеріал про

характерні риси пальцевих візерунків у народів усіх частин світу. Наприклад, у бушменів переважає пальцевий візерунок, що дуже рідко трапляється в інших народів. У чому ж справа? Щоб відповісти на це питання, розглянемо типові пальцеві візерунки.

Найчастіше трапляється пальцевий візерунок у вигляді "петель". Трохи рідше – "спіралей". Найрідше – візерунок, що називається "дугою" (див. рис.2).

Коли були оброблені дані досліджень, то виявилось, що в осіб із сильною врівноваженою нервовою системою домінують петлі, сильної, але не врівноваженої – спіралі. Дуга спостерігалася тільки у власників слабкої нервової системи.

У відсотковому відношенні це виглядає так: холерик має більше ніж 50 відсотків спіралей (інші – петлі); сангвінік – понад 50 відсотків петель (інші – спіралі); флегматик – усі петлі; меланхолік – хоча б одну дугу, і чим їх більше, тим слабша нервова система, і значить, нижча працездатність людини.

Мал.2. Зразки пальцевого візерунку та трирадіуса

Встановлено також зв'язок кута, утвореного на долоні трьома трирадіусами, з розумовими здібностями людини. Один трирадіус – "а" – знаходиться в основі долоні, а "в" і "с" – в основі вказівного пальця і мізинця (див. малюнок).

Якщо кут, утворений трирадіусом "в" - "а" - "с", знаходиться в межах від 33° до 57°, то можна не переживати за свої розумові здібності. Але якщо кут менший або більший від цього діапазону, значить, інтелект треба розвивати. Чи правда це на сто відсотків, поки сказати важко, адже психогенетика тільки розвивається.

Не менш стародавню історію має *астрологія*, яка розробляла планетарну і зодіакальну типологію людини, а також *графологія*, яка шукала закономірні зв'язки між почерком і характером індивіда.

Дослідження зв'язку між зовнішніми ознаками людини і її психологічними характеристиками в історії розвитку знань здійснювалися двома напрямками: перший напрям ставив за мету на основі зовнішніх ознак виявити психологічну сутність, другий – на основі внутрішніх властивостей (зокрема психологічних) виділити типи особистості, які відрізняються зовнішніми ознаками.

Фізіогноміка, френологія, хіромантія, астрологія, графологія – це галузі знань, які намагалися за зовнішніми ознаками тих або інших частин тіла, виразними рухами та іншими особливостями поведінки людини виявити її психологічну сутність.

На межі XIX і XX ст. під впливом антропологів, які звернули увагу на відмінності у будові тіла, а також психіатрів, що побачили індивідуальні відмінності у схильностях до психічних захворювань, концепція зв'язку між тілобудовою і типологічними особливостями людини отримала подальший розвиток, зокрема у французького лікаря К. Сіро, який залежно від переважання в організмі однієї з основних систем (дихальної, травної, мускульної або мозкової) виділив відповідні їм будови тіла. Ці погляди здійснили суттєвий вплив на формування сучасних конституційних теорій, які отримали поширення в психології індивідуальних відмінностей.

Вивчення і систематизація даних про характерні відмінності зовнішнього вигляду людей і особистості, їх виразних рухів має тривалу історію. Ще з давнини, наприклад, певному типу будови тіла приписувались різні моральні і психологічні особливості. На основі цього вченими було створено досить багато типологій, заснованих на особливостях тілобудови людини. Найбільш систематизована одна з таких типологій представлена в "Трактаті про людську фізіономію" Ежена Ледо (1815), в якому описано п'ять основних типів тілобудови і дано їх психологічні характеристики. В основі цієї типології лежить твердження, що будова тіла людини відповідає, в основному, п'яти геометричним фігурам: чотирикутнику, колу, овалу, трикутнику, конусу. На думку Е. Ледо, кожен тип включає в себе приховані здібності, інстинкти і емоції, які приводяться в дію або залишаються у бездіяльності залежно від розвитку особистості, її життєвого шляху. Так, невідповідність між типом і темпераментом породжує внутрішні конфлікти, через що з'являються суперечності в почуттях, бажаннях, вчинках, що виявляється у чудацтвах характеру.

Конституційну типологію особистості запропонував Кречмер на основі виділення чотирьох основних типів конституції будови тіла (статури).

1-й тип статури – астенік – людина тендітної статури, з пласкою грудною кліткою, вузькими плечима, видовженими і худими кінцівками, видовженим обличчям, але сильно розвиненою нервовою системою, головним мозком;

2-й тип статури – пікнік – людина малого або середнього зросту, з вираженою жировою тканиною, опуклою грудною кліткою, великим животом, круглою головою на короткій шії;

3-й тип статури – атлетик – людина з вираженою мускулатурою, пропорційною міцною статурою, широким плечовим поясом;

4-й тип статури – диспластик – людина з неправильною статурою.

До виділених типів будови тіла Кречмер співвідніс певні типи особистості.

Астенік – він замкнений, схильний до міркувань, до абстракції, важко пристосовується до оточення, чутливий, вразливий, "люди, які тонко відчують", ідеалісти-мрійники, холодні владні натури й егоїсти, сухарі і безвладні, у них відбувається коливання між чутливістю і холодністю, між загостреністю і тупістю почуття ("скривдить іншого і при цьому образиться сам"), наполегливий, послідовний, невибагливий, витривалий. Зворотний бік цих переваг брак доброзичливості, приємного природного людинолюбства, їх можна розподілити на такі групи: 1) чисті ідеалісти і моралісти; 2) деспоти і фанатики; 3) люди холодного розрахунку.

Пікнік – його емоції коливаються між радістю і сумом, він товариський, відвертий, добродушний, реалістичний у поглядах, "веселі базіки", спокійні гумористи, сентиментальний тихоня, безтурботні любителі життя, активні практики. Серед них можна виділити такі типи історичних лідерів: 1) хоробрі борці, народні герої; 2) живі організатори значного масштабу; 3) примирні політики.

Атлетики – вони бувають двох видів: енергійні, різкі, впевнені в собі, агресивні або маловразливі, із стриманими жестами і мімікою, невисокою гнучкістю мислення.

Абсолютно "чистих" типів статури менше, ніж змішаних. Кожен з виділених у наведених класифікаціях типів особистості можна фіксувати і на основі морфологічних ознак. Класифікацію психологічних типів К. Юнга було покладено в основу соціоніки. У візуальному плані, за даними соціоніків, раціональність-ірраціональність краще спостерігається в профілі обличчя.

Раціональні профілі різкіше окреслені, більш кутасті, виділяються окремими деталями або їх сукупністю (лінія носа, носо-губної зморшки, підборіддя, надбрівних дуг та ін.); "ірраціональні" – мають більш м'які і плавні лінії профілю обличчя.

Інтуїтивні типи, як правило, мають високий лоб, слабо окреслене, або невелике трикутне підборіддя; їхнє обличчя нагадує скоріше овал, ніж круг.

Сенсорні типи – круглолиці, підборіддя пружне, а лоб, якщо й високий, то скошений назад.

Мислительний і емоційний типи розрізняються за активністю верхньої і нижньої частин обличчя. Перший маніпулює більше верхньою частиною (наморщує лоб, розкриває і щурить очі), а другий – нижньою (посмішка, зуби, щоки). Мислительні типи більш "кістляві", у емоційних – переважає брюшина і низ грудної клітки, у сенсорних – м'язова маса тіла (кращі культуристи, штангісти, борці, як правило, належать до сенсорного типу). Інтуїтивні типи мають серед усіх інших найдовші ноги, їм також морфологічно більш властиві довгі пальці рук і довга шия.

Не менш важливого значення у візуальному спілкуванні має специфічна знакова система, яка вивчається наукою *кінесикою*. Шведський дослідник К. Бердвістл запропонував виділити одиницю тілорухів людини – кін (грец. кіпета – рух), або кінему (аналогічно фонемі в лінгвістиці). Із кінів утворюються кінеморфи (щось подібне до фраз), які й сприймаються в ситуації спілкування. На основі пропозицій Бердвістла було створено на кшталт "словника" тілорухів, навіть з'явилися роботи про кількість кінів в різних національних культурах. З метою визначення "сітки" основних зон людського обличчя, тіла, рук тощо Бердвістл поділив все тіло людини на 8 зон: обличчя, голова, рука права, рука ліва, нога права, нога ліва, верхня частина тіла, нижня частина тіла.

Смисл побудови словника в тому, щоб одиниці – кінни, були прив'язані до певних зон тіла тоді і запишуться в тілорухи. Подібний варіант було запропоновано для запису виразу обличчя, міміки. В літературі визначено більш як 20 000 описів виразу обличчя. Щоб якимось їх класифікувати, дослідник П. Екман запропонував методику, яка отримала назву FAST – Facial Affect Scoring Technique. Принцип той самий: обличчя умовно поділяється на три зони горизонтальними лініями (очі і лоб, ніс і ділянка носа, рот і підборіддя). Далі виділяються шість основних емоцій, які найчастіше виражаються за допомогою мімічних засобів: радість, гнів, здивування, огида, страх, сум. Фіксація емоції відповідної "зони" дозволяє визначити більш-менш правильно мімічні рухи. Ця методика поширена в медичній (патопсихологічній) практиці.

Знання зовнішніх ознак людини, їхній зв'язок з іншими особливостями особистості дуже необхідно психологу, лікарю, менеджеру, актору взагалі кожному спеціалісту, діяльність якого пов'язана зі спілкуванням з людьми. Розпізнавання індивідуально-психологічних особливостей особистості шляхом безпосереднього візуального сприйняття, як уже зазначалось, має велике значення в невербальній комунікації. Тому не дивно, що й сучасна наука виявляє неабиякий інтерес до досліджень "мови тіла".

Так, сучасний російський дослідник І. Стернін подає систему найбільш типових поз та жестів, що свідчать про увагу або неувагу вашого співрозмовника (аудиторії).

Про увагу до мовця можна говорити, якщо:

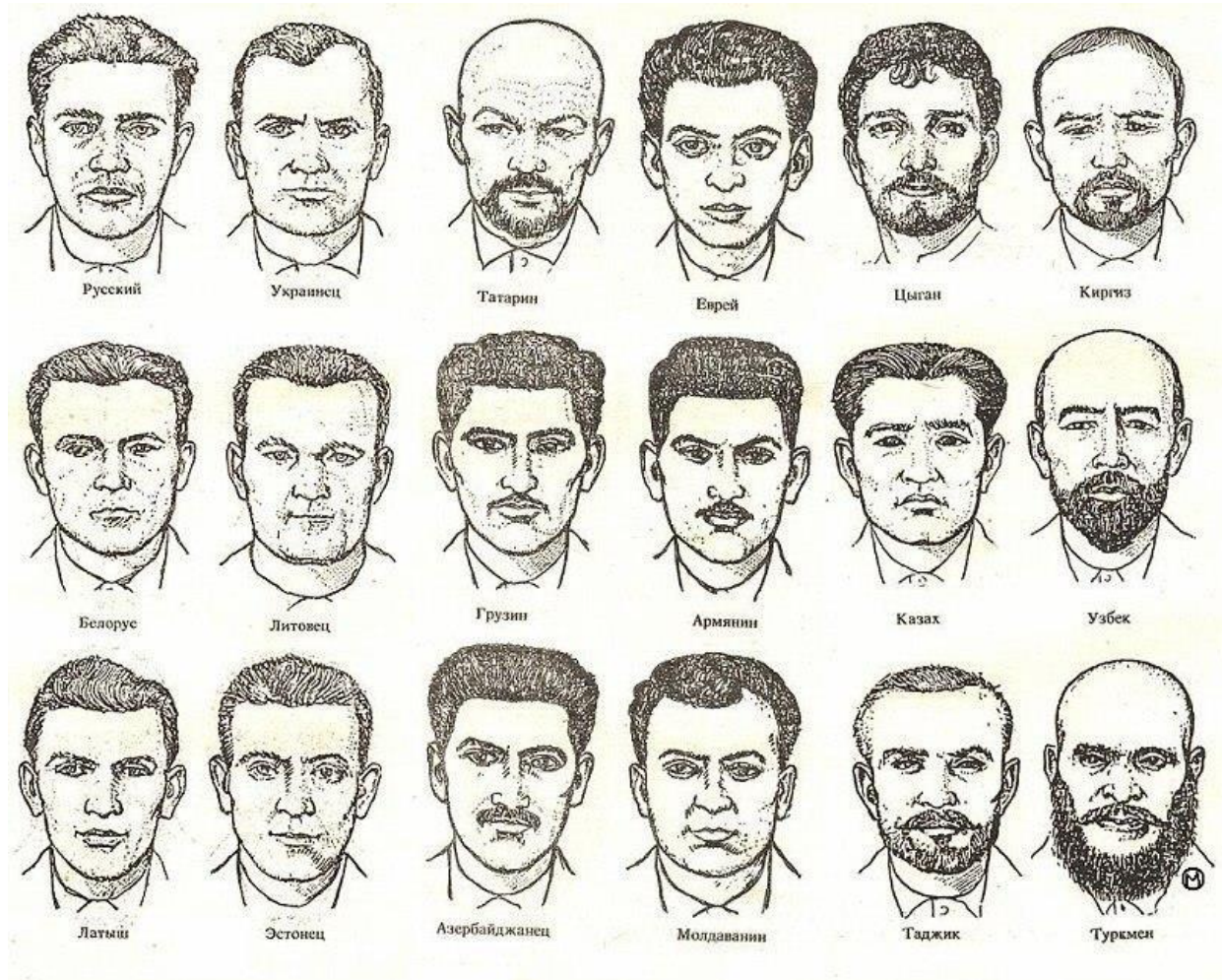
- ✓ погляди слухачів спрямовані до того, хто говорить;
- ✓ положення тіла – корпус нахилений в бік мовця; слухач посунувся на краєчок стільця, щоби бути ближче до нього;
- ✓ нахил голови вбік – ознака зацікавленості.

Про неувагу свідчать наступні сигнали:

- ✓ погляд слухача спрямовано вбік;
- ✓ тіло напружене, посадка пряма, ноги зведені та рівно стоять на підлозі (така поза часто імітує увагу);
- ✓ голова не нахилена, слухач тримає її прямо, хребет випрямлений;
- ✓ слухач робить такі рухи: голова випрямляється, плечі піднімаються, потім опускаються, погляд починає блукати по сторонах – це свідчить про втрату думки, втрату уваги;
- ✓ тіло набуває пози, спрямованої в бік виходу;
- ✓ ноги витягнуті вперед та перехрещені, тіло відкинуте назад, голова опущена вперед (часто означає незгоду);
- ✓ голова підпирається всією долонею;
- ✓ автоматичне постукування кінцівками (пальці рук, ноги) або якимось предметом (ковпачком ручки тощо) по підлозі або поверхні столу; це вираз нетерпіння, причому чим швидший темп постукування, тим нетерпіння більше;
- ✓ малювання на папері сторонніх предметів;
- ✓ застиглість очей, немиготливий погляд (імітація уваги);
- ✓ легке погладжування носа;
- ✓ міцно зчеплені руки;
- ✓ погладжування шиї (у чоловіків);
- ✓ поправлення зачіски, похитування ногою, пошуки чогось у сумочці (у жінок);
- ✓ рука торкається вуха та опускається вниз, або губ та опускається вниз (приховане бажання заперечити, перебити);
- ✓ застібання піджака (у чоловіків).

При інтерпретації того чи іншого жесту варто брати до уваги багато чинників: національно-культурні традиції, вік людини, фізіологічний стан тощо. Але якщо невербальні моменти суперечать тому, що людина говорить, то варто вірити саме їм, а не словам.

Отже, 80 % успіху в спілкуванні забезпечує добре розвинена психологічна спостережливість. Для ефективного спілкування необхідно добре орієнтуватися в ролях, станах, властивостях особистості. Джерелом інформації про це слугує зовнішність партнера по спілкуванню, його мова, поведінка і особливо поведінка невербальна. Створення правильного уявлення про іншу людину потребує тривалих повторних контактів і значних зусиль інтелекту, інтуїції і почуттів.

Мал.3. Типажі представників різних національностей

МЕТОДИКА «ДІМ-ДЕРЕВО-ЛЮДИНА»

Важливим діагностичним прийомом дослідження емоційних рис, які виступають індикатором особистісного благополуччя, є методика американського психолога Дж. Бака (1948) "Дім-Дерево-Людина"

Мета: виявити симптомокомплекси емоційної сфери особистості – незахищеність, тривожність, недовіру до себе, почуття неповноцінності, ворожість, конфліктність, труднощі у спілкуванні, депресивність.

Обладнання – аркуш паперу для малювання, олівець 2М. Для виконання завдання школяр отримує стандартний (для малювання) аркуш паперу, складений удвічі. На першій сторінці (горизонтальне положення) зверху написано "Дім", на другій і третій сторінках (вертикальне положення) – "Дерево", "Людина", на четвертій – прізвище школяра і дата. Для малювання використовується простий олівець, оскільки він дає чітке зображення лінії та натискування.

Інструкція: "Намалюй, будь ласка, якомога краще дім, дерево й людину". На будь-які запитання школяра стосовно малюнка слід відповідати, що можна малювати так, як він бажає.

В *таблиці 1* наведено симптомокомплекси. Про вираженість кожного з них свідчить сума балів усіх показників того чи іншого симптомокомплексу.

Інтерпретація. Психологічно коректна інтерпретація будинку, дерева і людини можлива за умови виконання малюнків дитиною у вищеописаній стандартній тестовій ситуації. Як видно з таблиці, кожний симптомокомплекс містить бальне вираження ознак. Якщо ознака відсутня на всіх малюнках, то ставиться 0. Залежно від ступеня вираженості та чи інша ознака оцінюється одним, двома і трьома балами: наприклад, малюнок надто маленький і зображення вміщено на одному аркуші - 1 бал, на двох - 2, на трьох - 3 бали (симптомокомплекс "почуття неповноцінності"). В окремих випадках бальна оцінка (один чи два бали) ставиться залежно від значущості даної ознаки в інтерпретації дитиною як одного, так і всіх трьох малюнків. Так, ставиться 2 бали за ознаку «очі-порожні ямки» симптомокомплексу «ворожість». Сума балів всіх

ознак того чи іншого симптомокомплексу показує міру його вираженості.

СИМПТОМОКОМПЛЕКСИ ТЕСТУ

"ДІМ – ДЕРЕВО – ЛЮДИНА"

Таблиця 1

Симптомо-комплекс		Симптом	Бал
Незахищеність <i>ь</i>	1	Малюнок у центрі аркуша	0,1,2,3
	2	Малюнок у верхньому куті аркуша	0,1,2,3
	3	Дім, дерево – з самого краю	0,1,2
	4	Малюнок внизу аркуша	0,1,2,3
	5	Багато другорядних деталей	0,1,2,3
	6	Дерево на горі	0,1
	7	Надто підкреслене коріння	0,1
	8	Непропорційно довгі руки	0,1
	9	Широко поставлені ноги	0,1
		Інші можливі ознаки	
Тривожність	1	Хмари	0,1,2,3
	2	Відокремлення певних деталей	0,1
	3	Обмеження простору	0,1,2,3
	4	Штрихування	0,1,2,3
	5	Місця з сильним натискуванням	0,1
	6	Багато стертих деталей	0,1,2
	7	Мертве дерево, хвора людина	0,2
	8	Підкреслена лінія основи	0,1,2,3
	9	Товста лінія фундаменту будинку	0,2
		Інтенсивно ретушоване волосся	0,1
		Інші можливі ознаки	

<p><i>Недовіра до себе</i></p>		<p>1 Дуже слабка лінія малюнка 2 Будинок з самого краю 3 Слабка лінія стовбура 4 Одномірна дерево 5 Дуже маленькі двері 6 Самовиправдовувальні застереження під час малювання, а також закривання малюнка рукою 7 Інші можливі ознаки</p>	<p>0,2 0,1 0,1 0,1 0,1 0,1</p>
<p><i>Почуття неповноцінності</i></p>		<p>1 Малюнок дуже маленький 2 У людини відсутні руки, ноги 3 Руки за спиною 4 Непропорційно короткі руки 5 Непропорційно вузькі плечі 6 Непропорційно велика система гілок 7 Непропорційно велике, двомірне 8 листя Дерево, що вмерло від гниття Інші можливі ознаки</p>	<p>0,1,2,3 0,2 0,1 0,1 0,1 0,1 0,1 0,1</p>
<p><i>Ворожість</i></p>	4	<p>1 Відсутність вікон 2 Двері-шпарка для ключа 3 Дуже велике дерево 4 Дерево скраю аркуша 5 Зворотний профіль дерева, людини 6 Гілки двох вимірів – такі, як пальці 7 Очі – порожні ямки 8 Довгі гострі пальці 9 Оскал, видно зуби Агресивна позиція людини Інші можливі ознаки</p>	<p>0,2 0,1 0,1 0,1 0,1 0,1 0,2 0,2 0,1 0,2</p>
<p><i>Конфліктність</i></p>		<p>1 Обмеження простору 2 Перспектива знизу (погляд черв'ячка) 3 Перемальовування об'єкта 4 Відмова малювати будь-який об'єкт</p>	<p>0,1,2,3 0,1,2,3 0,2 0,2</p>

(фрустрація)	5 6 7 8 9	<p>Дерево, як два дерева</p> <p>Явна невідповідність якості одного з малюнків</p> <p>Суперечності між малюнком і висловлюванням</p> <p>Підкреслена талія</p> <p>Відсутність димаря на даху</p> <p>Інші можливі ознаки</p>	<p>0,2</p> <p>0,2</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p>
Труднощі спілкування	1 2 3 4 5 6 7 8 9	<p>Відсутність дверей</p> <p>Дуже маленькі двері</p> <p>Відсутність вікон</p> <p>Вікна – прямокутник без рам</p> <p>Наглухо закриті вікна</p> <p>Підкреслене обличчя</p> <p>Обличчя намальоване в останню чергу</p> <p>Відсутність основних деталей обличчя</p> <p>Схематичне зображення людини (з паличок)</p> <p>Дім, людина у профіль</p> <p>Двері без ручки</p> <p>Руки в оборонній позиції</p> <p>Висловлювання про самотню людину, що не має друзів</p> <p>Інші можливі ознаки</p>	<p>0,2</p> <p>0,1</p> <p>0,2</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p> <p>0,2</p> <p>0,2</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p>
Депресивність	1 2 3 4 5 6 7	<p>Розміщення малюнків у самому низу аркуша</p> <p>Вигляд дерева чи будинку зверху</p> <p>Лінію основи спрямовано до низу</p> <p>Лінія, що поглиблюється в процесі малювання</p> <p>Стомленість після малювання</p> <p>Дуже маленькі малюнки</p> <p>Інші можливі ознаки</p>	<p>0,1,2,3</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p> <p>0,2</p> <p>0,2</p>

МАЛЮНОК СІМ'Ї

Основними параметрами інтерпретації малюнка сім'ї є структура малюнка, особливості намальованих членів сім'ї та процес малювання. Значущі для інтерпретації малюнка сім'ї характеристики одним з перших виділив В.Вольф. Дослідник аналізує склад намальованої сім'ї порівняно з реальною (наприклад, відсутність члена сім'ї може виражати негативне ставлення автора до нього); послідовність малювання членів сім'ї, яка пов'язана з їх значущістю для автора малюнка; просторове розташування членів сім'ї, що є показником їх емоційної близькості; форму, розміри, пропорції образів малюнка та їх співвідношення з реальністю (наприклад, неадекватно великі образи окремих членів сім'ї пов'язуються зі сприйманням їх домінантності).

Правила проведення методики

1. Не слід пропонувати дитині виконувати завдання після сімейних конфліктів, сварок, оскільки вийде ситуативний малюнок, який відповідає сприйняттю ситуації тільки в даний момент.

2. Не варто стояти над дитиною, коли вона малює, оскільки інформативно малюнок буде спотворений вашим контролем. Краще попросити когось із знайомих провести тест з дитиною.

3. Не можна обговорювати отримані результати в присутності дитини – цей тест для вас, для ваших роздумів і кращого розуміння емоційних проблем вашої дитини.

4. В процесі малювання обов'язково відслідковуйте порядок зображення персонажів і предметів. Важливо, кого дитина почала малювати в першим, кого останнім, а не тільки те, як це виглядає на малюнку.

Правила інтерпретації (за В.К.Лосєвою)

На малюнку не буває нічого випадкового, адже дитина малює не предмети з натури, а виражає свої емоції та переживання стосовно близьких їй людей і значущих предметів. Застереження типу «Брата я просто забув намалювати» чи «Сестра в мене не помістилася» є не випадковими.

1. Відсутність на малюнку когось із членів сім'ї може означати:

- наявність несвідомих негативних установок до цієї особи, як дитина сприймає як заборонені. Наприклад, сильна ревність до молодшого брата чи сестри. Дитина ніби думає: «Я повинен любити брата, а він мене дратує і це погано. Тому краще я його не намалюю»;
- повну відсутність емоційного контакту із «відсутньою» особою. Цієї людини ніби не існує в емоційному світі дитини.

2. Якщо на малюнку відсутній сам автор, це може означати:

- труднощі самовираження у стосунках з близькими: «Мене тут не помічають»;
- або «Я і не стараюся знайти тут своє місце», «Мені і без них непогано».

3. Розмір зображуваного персонажа чи предмета виражає його суб'єктивну значущість для дитини, тобто яке місце займають ці персонажі чи предмети в даний момент в душі дитини. Наприклад, якщо на малюнку кішка чи бабуся за лінійними розмірами більша від мами з татом, це означає, що стосунки з батьками в даний момент стоять на другому плані.

4. Після того, як дитина закінчить малювати, обов'язково слід розпитати її, «хто є хто» на малюнку, навіть, якщо здається, що все зрозуміло, оскільки замість реального персонажу дитина могла намалювати видуманого, наприклад, Діда Мороза чи фею.

5. Видумані персонажі символізують незадоволені потреби дитини, вона задовольняє їх в уявних стосунках. Якщо такий персонаж присутній, слід розпитати дитину про нього – так можна дізнатися, чого дитині не вистачає в житті. Наприклад, образ феї може символізувати типову дитячу потребу у безперешкодному, безперервному задоволенні всіх потреб. Неможливість такого задоволення дитині ще доведеться прийняти.

6. Найвище на малюнку розташований персонаж, який, на думку дитини, володіє найбільшою владою в сім'ї, хоча він може бути і найменшим за лінійними розмірами. Найнижче розташований той, чия влада в сім'ї мінімальна. Наприклад, якщо на аркуші найвище зображений телевізор чи шестимісячна сестра, це означає, що в свідомості дитини вони «керують» всіма іншими членами сім'ї.

7. Відстань між персонажами (лінійна дистанція) однозначно пов'язана з дистанцією психологічною. Тобто, хто дитині психологічно найближчий, того вона зображає найближче до себе. Те ж стосується і інших персонажів: кого дитина сприймає як близьких між собою, їх вона малює поруч.

8. Якщо дитина малює себе дуже маленькою на аркуші, то в даний момент в неї низька самооцінка.

9. Персонажі, які безпосередньо торкаються один одного на малюнку,

перебувають в такому ж тісному психологічному контакті. Персонажі, які не торкаються один з одним, на думку дитини, в такому контакті не перебувають.

10. Персонаж чи предмет, який викликає у автора малюнка найбільшу тривожність, зображується з посиленням натиском олівця, або сильно заштрихований, або його контур обведений кілька разів. Буває і так, о цей персонаж обведений дуже тонкою, тремтячою лінією. Дитина ніби не сміє його намалювати.

11. Голова – найважливіша і найцінніша частина тіла. Розум, сміливість – в голові. «Найрозумнішим» членом своєї сім'ї дитина вважає того, кого наділяє найбільшою головою. Очі – не тільки для розглядання навколишніх, вона дані, на думку дитини, для того, щоб плакати. Адже плач – це перший спосіб вираження емоцій дитиною. Тому очі – орган вираження суму і прохання про емоційну підтримку. Персонажі з великими, широко відкритими очима сприймаються дитиною як тривожні, неспокійні, потребуючими допомоги. Персонажі з «точками» чи «шпарками» несуть внутрішню заборону на плач, не сміють попросити про допомогу.

12. Вуха – орган сприйняття критики чи думки іншої людини про себе. Персонажі з великими вухами повинні найбільше слухатися навколишніх. Персонаж, зображений взагалі без вух, нікого не слухає, ігнорує все, що про нього говорять.

13. Персонаж з великим чи заштрихованим ротом сприймається як джерело загрози (не обов'язково тільки через крик). Якщо рота взагалі нема, або він зображений рисочкою чи точкою, це значить, що він приховує свої почуття, не може словами їх виразити чи вплинути на інших.

14. Шия символізує здатність до раціонального самоконтролю голови над почуттями. Той персонаж, в котрого вона є, здатний керувати своїми почуттями. Дитина думає, що дорослі вимагають від неї більшої здатності «тримати себе в руках», стримувати емоції. А от в дорослих персонажів найчастіше шиї нема – «їм можна не стримувати себе», «вони можуть робити все, що захочуть». Дитина, яка так думає, хоче швидше подорослішати, їй стають властиві некеровані вчинки тоді, коли вона вирішить, що вже стала дорослою (в кризові періоди).

15. Функції рук – чіплятися, приєднуватися, взаємодіяти з іншими людьми та предметами. Чим більше пальців на руках, тим більше дитина відчуває здатність персонажа бути сильним, таким, що може щось зробити (якщо на лівій руці – у сфері спілкування з близькими, в сім'ї, якщо на правій – за межами сім'ї, в дитячому садку, дворі, школі); якщо пальців менше, дитина відчуває внутрішню слабкість, нездатність діяти. Чим значущим і могутнішим персонаж сприймається дитиною, тим більші в нього руки.

16. Ноги – для ходьби, пересування в життєвому просторі, який все більше розширюється, для опори в реальності і свободи пересування. Чим більша площа опори в ніг, тим твердіше і впевненіше персонаж стоїть на землі. Права нога символізує опір на поза сімейну реальність, а ліва – на близькі емоційні контакти. Ті, що «висять в повітрі, на думку дитини, не мають самостійної опори в житті. Якщо персонажі зображені в один ряд, подумки проведіть горизонтальну лінію по нижній точці ніг і побачите, в кого опора твердіша.

17. Сонце на малюнку – символ захисту і тепла, джерело енергії. Люди і предмети між сонцем і дитиною – те, що заважає відчувати себе захищеним, користуватися енергією і теплом. Зображення великої кількості малих предметів – фіксація на правилах, порядку, схильність до стримування емоцій. Шарфи, гудзики, вікна сигналізують про заборони, таємниці, до яких дитину не допускають.

МЕТОДИКА «ЛЮДИНА ПІД ДОЩЕМ»

Цікавою та інформативною є методика «Людина під дощем». Вона орієнтована на діагностику сили «Его» дитини, її здатності долати несприятливі ситуації, протистояти їм. Вона дозволяє також здійснити діагностику особистісних резервів і особливостей захисних механізмів. Малюнок значною мірою несе на собі відбиток особистості дитини, її настрою, стану, почуттів, переживань, стосунків тощо. Цей метод, як і інші, часто розглядають як допоміжний. Однак він дає змогу людині проектувати реальність і по-своєму інтегрувати її.

Загальні положення. Результати малювання мало залежать від вміння людини вербалізувати свої переживання. Та й для досліджуваного не завжди зрозуміло, яким чином його малюнки можуть бути використані і яка інформація може бути отримана з їх допомогою. Цей метод можна використовувати і для цілей психодіагностики, і в процесі психокорекції. Він сприяє самовираженню і саморозумінню клієнта та орієнтований на діагностику сили *Ego* людини, її здатності переборювати несприятливі ситуації, протистояти їм. А також дає змогу здійснити діагностику особистісних резервів і особливостей захисних механізмів.

Інструкція досліджуваному: "На чистому аркуші паперу форматом А4, у вертикальному положенні, намалюйте людину, а потім, на іншому такому ж аркуші – людину під дощем".

Інтерпретація. Зіставлення двох малюнків дає змогу визначити, як людина реагує на стресові, несприятливі ситуації, що вона відчуває під час труднощів. У процесі тестування важливо спостерігати за ходом малювання і звертати увагу на всі висловлювання досліджуваного. Для одержання більш достовірної інформації необхідно провести додаткове опитування досліджуваного.

При інтерпретації малюнків рекомендується керуватися наступними положеннями.

Коли малюнок готовий (*див мал. 1,2*), важливо сприйняти його в цілому. Необхідно "увійти" у малюнок і відчутти, в якому настрої перебуває персонаж (радісному, сумному, обтяженому і т. д.), чи відчувається він безпомічним або, навпаки, відчуває в собі внутрішні ресурси для боротьби з труднощами, а можливо, спокійно й адекватно сприймає їх, вважаючи звичайним життєвим явищем. Таким чином, важливо відстежити загальне враження від малюнка. Це інтуїтивний процес. Тільки після цього можна перейти до аналізу всіх специфічних деталей з погляду логіки, спираючись при цьому на основні положення інтерпретації.

Зміна експозиції. На малюнку «Людина під дощем» у порівнянні з малюнком «Людина», як правило, виявляються істотні відмінності. Важливо подивитися, як змінилася експозиція. Так, наприклад, якщо зображена людина віддаляється, це може бути пов'язано з наявністю тенденції до уникнення важких життєвих ситуацій, неприємностей (особливо якщо фігура людини зображується такою, ніби її спостерігають з висоти пташиного польоту).

Положення фігури в профіль або спиною вказує на прагнення втекти від світу. Якщо людина під дощем розміщена у верхній частині аркуша, можна передбачити схильність дитини до втрати опори під ногами, фантазування, нічим не виправданого оптимізму.

Зображення, розміщене внизу аркуша, може свідчити про наявність депресивних тенденцій, відчуття незахищеності.

Зображення, зміщене вліво, можливо, пов'язане з наявністю імпульсивної поведінки, орієнтацією на минуле, у ряді випадків із залежністю від матері. Зображення, зміщене вправо, вказує на наявність орієнтації на оточення і, можливо, залежність від батька.

Трансформація фігури. Збільшення розміру фігури іноді зустрічається у підлітків, яких мобілізують неприємності, роблять сильнішими і впевненішими. Зменшення фігури має місце тоді, коли досліджуваний потребує захисту і заступництва, прагне перенести відповідальність за власне життя на інших. Діти, які малюють маленькі фігурки, зазвичай соромляться проявляти свої почуття і мають тенденцію до стриманості і деякої загальмованості у взаємодії з людьми. Вони схильні до депресивних станів у результаті стресу. Хлопці, які малюють маленькі фігурки, як правило, соромляться виявляти свої почуття і мають тенденцію до стриманості і деякої загальмованості при взаємодії з людьми. Вони піддаються депресивним станам внаслідок стресу.

Зображення людини протилежної статі може вказувати на певний тип

реагування в складній ситуації, "включення" поведінкових програм, запозичених у конкретних людей з найближчого оточення.

Зміна віку вказує на самопочуття дитини в ситуації життєвих негараздів. Якщо в малюнку «Людини під дощем» в зображенні фігури пропускаються які-небудь частини тіла (ноги, руки, вуха, очі), то це вказує на специфіку захисних механізмів і особливості проявів «его»-реакцій.

Функція одягу – «формування захисту від стихії». Велика кількість одягу вказує на потребу в додатковому захисті. Відсутність одягу пов'язана з ігноруванням певних стереотипів поведінки, імпульсом реагування.

Атрибути дощу.

Дощ – перешкода, небажана дія, що спонукає людину закритися сховатися. Характер його зображення пов'язаний з тим, як дитиною сприймається важка ситуація:

- рідкісні краплі – як тимчасова, переборна;
- важкі, замальовані краплі або лінії – важка, постійна.

Необхідно визначити, звідки дощ «приходить» (справа або зліва від людини) і яка частина фігури піддається його дії більшою мірою. Інтерпретація проводиться відповідно до значень правої та лівої сторони аркуша або фігури людини. *Хмари* – символ чекання неприємностей. Важливо звертати увагу на кількість хмар, їх щільність, розмір, розташування. У депресивному стані зображуються важкі грозові хмари, що займають усе небо.

Калюжі, бруд символічно відображають наслідки тривожної ситуації, ті переживання, які залишаються після «дощу». Слід звернути увагу на манеру зображення калюж (форму, глибину, бризки). Важливо відзначити, як розташовані калюжі щодо фігури людини (чи знаходяться вони перед або за фігурою, оточують людину з усіх боків, або вона сама стоїть у калюжі).

Додаткові деталі.

Всі додаткові деталі (будинки, дерева, лавки, машини) або предмети, які людина тримає в руках (сумочка, квіти, книги), розглядаються як віддзеркалення потреби в додатковій зовнішній опорі, в підтримці, у прагненні відійти від розв'язання проблем шляхом переключення і заміщаючої діяльності.

Повніша розшифровка деталей ґрунтується на символічному значенні представлених образів.

Наприклад, *блискавка* може символізувати початок нового циклу в розвитку і драматичні зміни в житті людини. *Веселка*, що нерідко виникає після грози, передвіщає появу сонця, символізує мрію про нездійсненне прагнення до досконалості.

Парасолька є символічним зображенням психічного захисту від неприємних зовнішніх дій. З погляду трактування образів парасолька може розглядатися як відображення зв'язку з матір'ю і батьком, які символічно представлені в образі парасольки: купол – материнське начало, ручка – батьківське. Парасолька може захищати або не захищати від негоди, обмежувати поле зору персонажа, а може й бути відсутньою. Так, наприклад, величезна парасолька-гриб може свідчити про сильну залежність від матері, що вирішує всі складні ситуації за людину. Розмір і розташування парасольки стосовно фігури людини вказують на інтенсивність дії механізмів психічного захисту.

Спотворення і пропуск деталей. Відсутність істотних деталей може вказувати на зону конфлікту й бути наслідком витіснення захисним механізмом психіки. Так, наприклад, відсутність парасольки в малюнку може свідчити про заперечення підтримки з боку батьків у важкій ситуації.

Колір у малюнках. Малюнки можна виконувати простим олівцем. Проте багато хто з психологів віддає перевагу використанню кольорових олівців. Варто пам'ятати, що *точна інтерпретація колірної рішення не може бути зроблена, якщо у досліджуваного немає всього набору кольорових олівців.* Кольори можуть символізувати певні почуття, настрої і взаєностосунки людини. Вони також можуть відбивати спектр різних реакцій або конфліктів. Добре адаптована й емоційно не обділена дитина звичайно використовує від двох до п'яти кольорів. Сім-вісім кольорів свідчать про високу лабільність. Використання одного кольору свідчить про можливий острах емоційного порушення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова Г.С. Практическая психология: учебник для студентов вузов / Г.С.Абрамова. – Изд.8-е., перераб. и доп. – М.: Академический Проект; Трикста, 2005. – 496 с.
2. Анастаси А. Урбина С. Психологическое тестирование. / А. Анастаси, С. Урбина – 7-е изд. – СПб.: Питер, 2005. – 688 с.
3. Битянова М.Р. Организация психологической работы в школе / М.Р.Битянова. – М.: Совершенство, 1998. – 298 с.
4. Бітянова М.Р. Психолог у школі: зміст діяльності і технології / М.Р. Бітянова. – К.: Главник, 2007. – 160 с.
5. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика личности/ Бурлачук Л.Ф. – К., Здоровье, 1980. – 165с.
6. Бурлачук Л.Ф. Словарь – справочник по психологической диагностике./ Бурлачук Л.Ф. – СПб.: Питер, 2000. – 589с.
7. Збірник нормативно-правових документів психологічної служби та ПМПК системи освіти України / упоряд. В.Г. Панок, І.І. Цушко, А.Г. Обухівська. – К.: Ніка-Центр, 2005. – 436 с.
8. Збірник нормативно-правових документів психологічної служби та ПМПК системи освіти України / упоряд. В.Г. Панок, І.І. Цушко, А.Г. Обухівська. – К.: Шкільний світ, 2008. – 256 с.
9. Коробко С.Л. Работа психолога з молодшими школярами: методичний посібник / С.Л. Коробко, О.І. Коробко. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 416 с.
10. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Психодиагностика: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Ельга, Ніка-Центр, 2004. – 400с.

11. Максимова Н.Ю., Мілютіна К.Л., Піскун В.М. Основи дитячої патопсихології: Навч. посібн – К.: Перун, 1996. – 464с.
12. Менделевич В.Д. Клиническая и медицинская психология: Практическое руководство/ Н.Ю. Максимова, К.Л. Мілютіна – М.: МЕДпресс, 2001. – 592с.
13. Панок В. Основи практичної психології : підручник / В.Панок, Т.Титаренко, Н.Чепелева та ін. – Вид. 2-ге, стереотип. – К.: Либідь, 2001. – 536 с.
14. Психологические тесты /Под.ред. А.А.Карелина: В 2т. – М.: ВЛАДОС, 2003
15. Розумові здібності дитини // Психологічний інструментарій. – К.: 2004
16. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога: учеб. пособие. В 2 кн / Е.И. Рогов. – 2-е изд., перераб. и доп. – Кн. 2: Работа психолога со взрослыми.– М.: ВЛАДОС, 1999. – 480 с.
17. Рубинштейн С.Я. Экспериментальные методики патопсихологии и опыт применения их в клинике/ С.Я. Рубинштейн– М.: Апрель-Пресс, изд-во Института психотерапии, 2004. – 224с.
18. Спиваковская А.С. Профилактика детских неврозов (комплексная психологическая коррекция) / А.С.Спиваковская. – М.: Сфера, 1988. – 368 с.
19. Социальный и эмоциональный интеллект: От процессов к измерениям / Под ред. Д. В. Люсина, Д.В.Ушакова Когито-Центр // 2009, 351 с.
20. Чернышев А.С. Аппаратурные методики психологической диагностики группы в совместной деятельности/ А.С. Чернышев. – Когито-Центр – 2005, 190 с.
21. Шевандрин Н.И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности: учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Н.И. Шевандрин. – 2-е изд. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 512 с.
22. Яценко Т. Социально-психологическое обучение в подготовке будущих учителей / Т. Яценко. – К.: Ника-Центр, 1987. – 227 с.